

tlak Nemecka vedúci k oslabeniu a rozbitiu Československa. Nepokoje v krajine vyvolávali nielen národnostné problémy aktívne podporované zo zahraničia, ale olej do ohňa prilievali i miestne volebné kortešačky prebiehajúce v niektorých regiónoch Slovenska a následné preskupovanie politickej moci. Vrcholom sa stala „horúca“ politická jeseň, počas ktorej došlo v októbri 1938 k vyhláseniu autonómie Slovenska. Hlinkova slovenská ľudová strana s dlhodobo presadzovaným autonomistickým programom triumfovala. Radosť z víťazstva však kalila Mníchovská dohoda, prijatá koncom septembra, podľa ktorej sa mali v najbližších týždňoch vyriešiť nároky Maďarska a Poľska voči Česko-Slovensku. Odstúpenie území, ku ktorému došlo na základe Viedenskej arbitráže, nezmenilo len geopolitickú mapu strednej Európy. Za jednoduchými čiarami na mape sa skrývali osudy ľudí žijúcich na tomto území. Slovensko prišlo približne o pätinu územia a o štvrtinu obyvateľstva. Výpočet škôd a následkov sa tým ani zďaleka nekončil.¹ Výrazné zmeny v Československej republike na jeseň 1938 naposledy podrobne zhrnul Valerián Bystrický².

Jednou z oblastí, v ktorej sa následky rozhodnutí politických elít a výkyvov v stabilite krajiny najviac prejavili, bolo hospodárstvo a s ním úzko spojená infraštruktúra. Presun územia „od macochy k matke“ v novembri 1938 znamenal i prerušenie dôležitých cestných a železničných uzlov, stratu, resp. novonadobudnutie strategických podnikov. Podnietil ku kompenzovaniu oklieštených možností hospodárenia na limitovanom území a nútil k mimoriadnym opatreniam zo strany štátu, ktoré sa pokúšali reagovať na aktuálnu situáciu. Vzhľadom na prudko sa meniacu zahraničnopolitickú klímu a narastajúcu neistotu týkajúcu sa mierového stavu Európy bolo potrebné prehodnotiť výrobné zámery v priemysle, ale aj postarať sa o československých občanov, ktorí boli nútení opustiť svoje domovy a zamestnanie v pohraničí, a poskytnúť im nové zázemie i prostriedky obživy.

Rozpad dovtedajšieho správneho systému Československa a vyhlásenie slovenskej autonómie zanechali takisto výraznú stopu na hospodárstve krajiny. Hospodárska agenda spadala pod dve ministerstvá. Prvým bolo ministerstvo pôšt a železníc, druhým ministerstvo poľnohospodárstva, obchodu, verejných prác a financií. Posilnili sa tiež kompetencie v rozmanitých oblastiach ekonomiky, čím sa slovenským politickým predstaviteľom rozšíril priestor na samostatné rozhodovanie o ďalšom vývoji krajiny. Navyše v hospodárskej politike krajiny začali politici čoraz výraznejšie uplatňovať autoritatívne prvky riadenia, ktorých

¹ SABOL, Miroslav. Dopad Viedenskej arbitráže na poľnohospodárstvo, priemysel a infraštruktúru na južnom Slovensku. In MITÁČ, Ján (ed.). Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945. Zborník z vedeckej konferencie, Šurany 22. – 23. marca 2011. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 217. Pozri tiež: MIČEV, Stanislav. Mníchov a jeho dôsledky. Politická situácia v Československu v lete a na jeseň 1938. In UHRIN, Marian (ed.). Slovensko 1938. Československo v zovretí mocností. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2019, s. 117-124. VRÁBEL, Ferdinand. Prípravy na evakuáciu územia južného Slovenska v októbri 1938. In UHRIN, Marian (ed.). Slovensko 1938. Československo v zovretí mocností. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2019, s. 225-242.

² BYSTRICKÝ, Valerián. Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Bratislava: Prodama, 2008, 303 s.

dosahy sa v konečnom dôsledku nie vždy ukázali ako tie očakávané či správne.³ Jednotlivé opatrenia, rozhodnutia či zmeny v hospodárskej politike krajiny sa prejavili nielen vo fungovaní Slovenska ako autonómneho subjektu stredoeurópskeho priestoru, ale mali priamy vplyv aj na jednotlivé regióny Slovenska.

Sledovanie výrazných zmien v hospodárstve v čase autonómie Slovenska nie je pre historikov novinkou. Vývoju ekonomiky na celoštátnej úrovni v danom období sa doteraz venovali najmä Ľudovít Hallon, Peter Mičko, Miroslav Sabol a čiastočne i Michal Schvarc.⁴ Vzhľadom na krátkosť obdobia títo autori sledujú vývin hospodárstva nielen od októbra 1938 do marca 1939, ale i po vzniku Slovenského štátu. Ich práce sú pre bádateľov východiskom, ktoré môžu využiť pri výskume miestnych špecifík – rozdielov a podobností –, ktoré sa prejavili pri

³ SABOL, ref. 1, s. 218.

⁴ Pozri napríklad (bez ambície vymenovať všetky diela dotyčných autorov): MIČKO, Peter. Hospodárstvo Slovenskej krajiny na prelome rokov 1938/1939 s dôrazom na organizáciu ministerstva hospodárstva Slovenskej krajiny. In *České, slovenské a československé dejiny 20. stololetí*. Hradec Králové: FF UHK, 2008, s. 237-255. MIČKO, Peter. Zmeny v organizácii a riadení hospodárskych a finančných rezortov na Slovensku v období druhej Č-SR. In MIČKO, Peter - HALLON, Ľudovít et al. *Lesk a tieň hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939 - 1941*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku a UMB v Banskej Bystrici, 2015, s. 17-35. HALLON, Ľudovít. Zmeny orientácie hospodárskej politiky na Slovensku 1938 - 1939 a vznik Slovenského štátu. In MIČKO - HALLON et al., ref. 4, s. 36 - 56. MIČKO, Peter. Situácia slovenského priemyslu 1938 - 1941. In MIČKO - HALLON et al., ref. 4, s. 142 - 147. MIČKO, Peter. Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 - 1945. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2010. 304 s. MIČKO, Peter. Hospodárska politika Slovenského štátu. Druhé, doplnené a rozšírené vydanie. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, 316 s. HALLON, Ľudovít - MIČKO, Peter - SCHVARC, Michal. Pracovali v Tretej ríši. Štúdie a dokumenty k náboru a nasadeniu pracovných síl zo Slovenska v nacistickom Nemecku v rokoch 1938 - 1945. Bratislava: VEDA, 2015. 466 s. HALLON, Ľudovít - SCHVARC, Michal. Slovensko v pláne expanzie nemeckého kapitálu do ropného priemyslu juhovýchodnej Európy po roku 1938. In KOVÁČ, Dušan et al. *Slovenské dejiny v dejinách Európy: vybrané kapitoly*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 155-195. HALLON, Ľudovít. Výroba, predaj a konzumácia liehovín na Slovensku 1918 - 1938. In *Němci v českých zemích/Die Deutschen in den Böhmischen Ländern. Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách/Mitteilungen der Gesellschaft für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 2013, roč. 7, s. 65-76. HALLON, Ľudovít. Zápas o vodné cesty (penikanie vplyvu Nemecka do vodnej dopravy a vodného hospodárstva na Slovensku v poslednom období existencie ČSR 1938 - 1939). In *Quaestiones rerum naturalium/Krajina a životné prostredie Slovenska od začiatku intenzívneho využívania človekom*, 2015, roč. 2, Supplement, s. 283-309. SABOL, Miroslav. *Dejiny dopravy na Slovensku 1938 - 1948 (1950) (jej hranice a limity)*. Bratislava: VEDA, 299 s. SABOL, Miroslav. Otázky zásobovania a výživy slovenských robotníkov a roľníkov v rokoch 1938 - 1948. In HLAVÁČKA, Milan - CIBULKA, Pavel et al. *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén. Ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 543-560. SABOL, Miroslav. *Doprava na Slovensku 1938 - 1944*. In FIAMOVÁ, Martina et al. *Slovenský štát 1939 - 1945 - predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 225-238. SABOL, Miroslav. *Slovenské liehovary a likérky v rokoch 1938 - 1948*. In *Němci v českých zemích/Die Deutschen in den Böhmischen Ländern. Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách/Mitteilungen der Gesellschaft für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 2013, roč. 7, s. 77-84. SABOL, Miroslav. *Špecifika železničnej a cestnej dopravy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945*. In MIČKO, Peter - ŠMIGEL, Michal - SYRNÝ, Marek (eds.). *V turbulentnom tridsaťročí: kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918 - 1948: venované 70. narodeninám prof. PhDr. Karola Fremala, Csc.* Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 267-277.

aplikovaní početného množstva legislatívnych úprav v jednotlivých slovenských regiónoch.

Sledovaniu hospodárskych zmien v Nitre a Nitrianskom okrese v období autonómie Slovenska nebola doteraz venovaná v regionálnej spisbe väčšia pozornosť.⁵ Výnimku tvoria sondy do legislatívnych premien a ich vplyvov na miestnu židovskú minoritu, ktorým sa venovala Lucia Könözsyová (Galibert).⁶ Situáciu s prakticky absentujúcim spracovaním hospodárskeho vývoja v mesiacoch október 1938 až marec 1939 spôsobil najmä charakter a zachovanosť archívneho materiálu. Ten neumožňuje podrobnejšie skúmanie fungovania hospodársky významných podnikov, ktoré v Nitre a Nitrianskom okrese existovali v sledovanom období, keďže agenda týchto závodov sa v Štátnom archíve v Nitre nezachovala. Bádateľ je preto odkázaný na čiastkové, veľmi torzovité informácie, ktoré obsahuje fond Okresného úradu v Nitre. Úrad mal na starosti komunikáciu s miestnymi podnikateľmi pri aplikácii rôznych legislatívnych usmernení štátnych orgánov. Na základe týchto zmienok je potom možné aspoň sčasti rekonštruovať, akým výrazným spôsobom politická situácia a rozhodnutia predstaviteľov štátnej moci zasahovali do rôznych oblastí, ktoré možno zaradiť na pomedzie hospodárstva a každodenného života. Druhú informačnú bázu, po ktorej je možné siahnuť pri výskume vývoja hospodárstva v Nitrianskom okrese v období autonómie Slovenska, tvorí miestna tlač – Národná, respektíve od 20. novembra 1938 Nitrianska stráž a noviny Svornosť. Odtiaľ je možné čerpať najmä správy o situácii v meste a okolí, o náladách obyvateľov a dôležitých zmenách v hospodárskej politike štátu a okresu.

Príspevok sa zameriava na Nitriansky okres s hlavným dôrazom na mesto Nitra a jeho najbližšie okolie. Má za cieľ zachytiť prvé zmeny, ktoré sa v búrlivom období mesiacov október 1938 až marec 1939 dotkli vybraného územia, pričom mnohé z nich vytvorili široko rozvetvené podhubie pre následné opatrenia, reštrikcie i spôsob riadenia ekonomiky v neskôr vytvorenom slovenskom štáte (1939 – 1945). Vzhľadom na obmedzenia v množstve a charaktere zachovaných pramenných materiálov sme poňali tému hospodárstva v širších súvislostiach. Pozornosť sme sústredili aj na socioekonomické a fiškálne dopady rozhodnutí centrálnych úradov v republike, či už v Prahe, alebo neskôr v Bratislave. Štúdia teda skúma dosah „veľkých“ politických dejín na osudy miestnych podnikov, inštitúcií, ale aj jednotlivcov s tendenciou postihnúť tzv. „malé dejiny“ užšie vymedzeného územia s vlastnými špecifikami. Hlavná časť textu je časovo ohraničená 6. októbrom 1938 (prijatie Žilinskej dohody a vyhlásenie autonómie Slovenska)

⁵ GERGELYI, Otmar. Nitra. Bratislava: Šport, 1969. FOJTÍK, Juraj (ed.) Nitra. Bratislava: Obzor, 1977. ZUBÁCKA, Ida. Nitra za prvej Československej republiky. Nitra: FHV UKF, 1997. FUSEK, Gabriel – ZEMENE, Marián. Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť. Nitra: Mesto Nitra, 1998.

⁶ KÖNÖZSYOVÁ, Lucia. Židovská komunita v Nitre v období autonómie Slovenska. In Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku. Bratislava: Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 2000, s. 49-79. KÖNÖZSYOVÁ, Lucia. Príprava na arizačný proces vo forme nariadení o vládnych dôverníkoch v podnikoch ako prejav hospodárskeho antisemitizmu. In NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). Studia historica Nitriensia 11. Nitra: UKF v Nitre, 2003, s. 165-182. GALIBERT, Lucia. Tzv. riešenie židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Modelové mesto – Nitra. Dizertačná práca. Nitra: UKF v Nitre, 2009, 259 s.

až 14. marcom 1939 (vznik Slovenského štátu), avšak pre komplexné uchopenie témy a vybranej problematiky je tento rámec v niektorých prípadoch prekročený.

Nitriansky región bol v medzivojnovom období zameraný najmä na poľnohospodársku výrobu. V primárnom sektore prevažovali samostatní poľnohospodári a nájomníci, na ktorých majetkoch pracovali sezónni robotníci a nádenníci. Vysoký podiel zastúpenia mali obyvatelia i v živnostiach a v priemysle. Menšia časť obyvateľstva bola zamestnaná v obchode, peňažníctve, doprave, verejnej službe a slobodných povolaniach.⁷ Centrom okresu bolo mesto Nitra, v ktorom pôsobilo niekoľko podnikov venujúcich sa spracovaniu agrárnych produktov. Boli to napríklad miestny cukrovar (vyrábala i kávu), mlyny a lupárne, tabakáreň so skladosm tabaku, ktorého pestovanie bolo na južnom Slovensku veľmi rozšírené. Okrem toho tu pôsobilo niekoľko veľkopodnikateľov v oblasti pestovania poľnohospodárskych plodín a chovu živočíchov. Obyvatelia mesta a okolia mali možnosť najčastejšie sa zamestnávať v týchto podnikoch ako sezónni robotníci.⁸ Poľnohospodárska výroba bola podporovaná pravidelnými dobytčiami a výkladnými jarmokmi, trhmi s ošípanými a týždennými trhmi, kde mohli obchodníci ponúkať tovar na predaj.⁹ Okrem toho v meste sídlili mnohé hospodárske organizácie a inštitúcie (Župná hospodárska a lesnícka jednota v Nitre, Spolok chovateľov drobného hospodárskeho zvieratstva v Nitre, Vinohradnícky spolok na Zobore, Včelársky spolok, Slovenská ovocinárska spoločnosť – odbočka v Nitre, Roľnícky dorast v Nitre, Štátny žrebčín v Nitre a ďalšie), ktoré organizovali podujatia pomáhajúce tomuto odvetviu hospodárstva, čoho príkladom bola každoročná hospodárska výstava. Z priemyselných závodov sídlila v Nitre firma Adolf Kramer a synovia – Ferrenit, ktorá vyrábala azbestovo-cementovú krytinu, a stavebný podnik Jána Tomascheka. V neďalekej Ivanke pri Nitre bol v júli 1938 založený podnik Ľankop, ktorý sa venoval spracovaniu ľanu a konope na polotovary, väčšinou určený pre zahraničný trh. Podnik patril pod správu miestneho nitrianskeho mlyna.¹⁰ Mesto tiež disponovalo širokým diapazónom podnikateľov, ktorí činnosť vykonávali na základe pridelených koncesíí. V okolí Nitry boli z priemyselných závodov významnejšie napríklad Handlovské uhoľné bane v Handlovej.

Dobrovoľné zbierky a pôžičky ako nástroj na šetrenie výdavkov štátu

Napätá zahraničnopolitická situácia, hrubý nátlak nacistického Nemecka a následná politika appeasementu európskych veľmocí ako značne neadekvátne odpovede na vcelku jasné hrozby posilňovali obavy európskych krajín o vlastnú bez-

⁷ TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940. Brno: Tribun EU, 2012, 282 s. TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938 – 1945. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2016, 200 s.

⁸ KOREC, Pavol – POPJAKOVÁ, Dagmar. Priemysel v Nitre od parného mlynu Arpád cez Plastiku, n. p., k Jaguar Land Rover Slovakia. In Acta geographica Universitatis Comenianae, 2019, roč. 63, č. 1, s. 111-112.

⁹ Jarmoky v Nitre v r. 1939. In Národná stráž, 1938, roč. 18, č. 41, s. 2-3.

¹⁰ Štátny archív v Nitre – pobočka Ivanka pri Nitre (ďalej len ŠA NR), fond Okresný úrad v Nitre (ďalej len f. OÚN), 1939, kartón (ďalej len kr.) 41. Neupravené pracovné pomery v konopnej továrni.

pečnosť a integritu. Od druhej polovice 30. rokov 20. storočia sa začala stupňovať atmosféra strachu, v Československu ešte umocňovaná poznáním zložitých vnútropolitických pomerov a naliehaním na ich konečné vyriešenie, ale i vedomosťou o úrovni systému organizácie bezpečnosti v krajine, vážne podmienenej zdrojmi, veľkosťou a polohou ovládaného teritória.¹¹ Základnou premisou pritom ostával fakt, že v prípade vystupňovanej agresie sa krajina nemala šancu dlhodobo či trvale brániť sama a že akýkoľvek európsky konflikt väčších rozmerov sa takmer určite nevyhne geopolitickému strediu svetadielu.¹² Možné nebezpečenstvo, ktoré z dobových udalostí a atmosféry vyplývalo, sa preto symptomaticky, a vcelku logicky, odrazilo i vo väčšom sústreďení sa na podporu obrany štátu, aby v prípade nutnosti bol schopný konkurovať vonkajšiemu nepriateľovi.

Tento trend pozitívne prijalo i obyvateľstvo, čo sa prejavilo v podpore Zbierky na jubilejný fond na obranu štátu. Zbieranie finančných prostriedkov, ktoré mali byť použité na sanáciu vojenských potrieb štátu a čiastočne mali odbremeniť štátny rozpočet, mali už niekoľkoročnú tradíciu.¹³ Ako uvádza Valerián Bystrický, za niekoľko mesiacov sa len na Slovensku vyzbieralo na podporu armády 325 miliónov korún.¹⁴ Nitrania sa tiež pridali k mnohým iným obyvateľom Slovenska. Zbierku v meste realizovala Jednota československej obce legionárskej v Nitre.¹⁵ Koncom augusta 1938 bola výška vyzbieranej sumy 583 388,30 Kč a postupne sa zvyšovala až na vyše 870 tisíc korún.¹⁶ Značnými finančnými prostriedkami na fond prispeli napríklad Spoločnosť pre cukorný priemysel v Nitre (193 000 korún), Okresná nemocenská poisťovňa so zamestnancami (28 725,- Kč), Sídlna kapitula v Nitre (10 000,- Kč), mesto Nitra vyčlenilo zo svojho kmeňového majetku¹⁷ 50 000,- Kč, Nitrianske mlyny a lupárne (120 000,- Kč), Nitrianska všeobecná banka (50 000,- Kč), učitelia z Nitrianskeho okresu (18 000,- Kč)¹⁸ a Sporiteľňa mesta Uh. Hradišťa, pobočka v Nitre (35 000,- Kč).¹⁹ Na zbierku mohli prispieť i samotní občania mesta.²⁰ K zvýšeniu individuálnych darov mal pomôcť leták s apelom: „Nitrania! Buďte vzorom obetavosti!“, ktorý bol distribuovaný na najfrekventovanejšie miesta od júna 1938.²¹ Na tzv. „Jubilejný fond na obranu štátu“

¹¹ BYSTRICKÝ, ref. 2, s. 84. Viac pozri napríklad: ARPÁŠ, Róbert. Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSLS o autonómiu Slovenska. Bratislava: Veda, 2011, 199 s.

¹² BYSTRICKÝ, ref. 2, s. 11.

¹³ KÁRNÍK, Zdeněk. České země v éře první republiky. O přežití a o život (1936 - 1938). Praha: Libri, 2018, s. 482.

¹⁴ BYSTRICKÝ, Valerián. K niektorým politicko-spoločenským otázkam vývoja Slovenska v rokoch 1935 - 1938. In Forum Historiae, 2010, roč. 4, č. 1, s. 2. Dostupné na internete: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/11520/bystricky.pdf>.

¹⁵ Nitra na obranu štátu. In Národná stráž, 1938, roč. 18, č. 35, s. 1.

¹⁶ Nitra na obranu štátu. In Národná stráž, 1938, roč. 18, č. 37, s. 1.

¹⁷ ŠA NR, fond Mestský úrad Nitra (ďalej len f. MÚN), 1938, kr. 30. Nitra, dňa 8. júna 1938, Slávne obecné zastupiteľstvo v Nitre!

¹⁸ Učiteľstvo okresu nitrianskeho. In Národná stráž, 1938, roč. 18, č. 42, s. 3.

¹⁹ Nitra na obranu štátu. In Národná stráž, 1938, roč. 18, č. 36, s. 1.

²⁰ ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 30. Nitra, 14. júna. Zo zasadnutia mestskej rady mesta Nitry dňa 13. júna 1938. Číslo 1729 m. r.

²¹ ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 30. Rada mesta Nitry, číslo 14530/1938, 14. júna 1938. Leták vyšiel v náklade 30 ks. ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 30. Referátny hárok zo zasadnutia mestskej rady dňa 13. VI. 1938.

boli povinní automaticky prispieť i zamestnanci a penzisti mesta Nitry. V mesiaci september 1938 bola vyzbieraná suma spolu 908,50,- Kč, pričom príspevky sa automaticky zrážali z platov a vyplácaných penzií.²²

Dary do zbierky na obranu republiky mali v nepokojných časoch roku 1938 absolútnu prioritu. Naopak iné, už tradične organizované príspevkové akcie s niekoľkoročnou periodicitou museli ustúpiť do úzadia. Takou bolo i podujatie Slovenskej ligy v Bratislave, ktorá pravidelne uskutočňovala *Zbierku na slovenské menšinové školstvo*. Jednou z jej zásad, okrem dobrovoľnosti, bola zásada „všeobecnosti“. Prispieť teda mohli všetci obyvatelia bez ohľadu na národnosť, vierovyznanie či profesiu, v prvom rade však mali byť oslovovaní štátni a samosprávnymi zamestnanci, učitelia, kňazi, cestári či hájníci – teda všetci, ktorí poberali pravidelný mesačný príjem. Ako na ďalších z možných donorov sa nazeralo na lekárov, advokátov, statkárov, priemyselníkov, prípadne robotníkov; naopak, neodporúčalo sa oslovovať nezamestnaných a osoby poznačené neúrodou, exekúciou alebo požiarom. V roku 1938 sa mali finančné príspevky získavať po celej krajine v čase od 1. do 31. októbra²³, teda v období, keď krajina a región zažívali značné obavy z vývoja v medzinárodných vzťahoch. Pri výbere finančných prostriedkov sa zvlášť zdôrazňovalo, aby v nemeckých a maďarských obciach neboli od inojazyčných darcov nasilu žiadané príspevky. Naopak, „hrubé odmietnutie“ prispieť na slovenské menšinové školstvo od obyvateľstva slovenskej národnosti malo byť starostlivo zaznačené a následne oznámené Ústrednej správe Slovenskej ligy.²⁴ Zbierka bola vyhlásená okresným úradom na začiatku októbra. Následne boli do obcí zasielané bližšie inštrukcie pre úradníkov spolu s hárkami, kam mali byť zapisované vyzbierané sumy od obyvateľov, potvrdené ich vlastnoručnými podpismi.²⁵ Po oficiálnom ukončení akcie museli kompetentní pracovníci konštatovať neúspech. Väčšina obcí spadajúcich pod okres oznámila, že vzhľadom na pomery v štáte bolo od zbierky na menšinové školy upustené. Navrhlo sa počkať so zbierkou „na vhodnejšiu dobu“, keď bude podobným akciám viac priatť atmosféra, pretože aktuálne by bol „výsledok... slabý a privodil by viac zla než osohu“²⁶.

Mnohé z oslovených obcí o výsledku zbierky spočiatku neinformovali. Stalo sa tak až po urgenciách Slovenskej ligy z februára roka 1939.²⁷ Nitriansky okresný úrad následne dostal viacero negatívnych odpovedí, medzi nimi napríklad z Lapášskych Ďarmôt, kde bola zbierka neúspešná z toho dôvodu, že ju v tom istom čase prekryl výber finančných prostriedkov na slovenských utečencov, ktorý bol (podľa konštatovania tamojšieho notariátu), naopak, celkom úspešný.²⁸ Obyvatelia niektorých obcí z okolia Nitry sa do zbierky zapojili aspoň

²² ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 30. Starosta mesta Nitry. Číslo 24673/1938 Ká. Nitra 26. septembra 1938.

²³ ŠA NR, f. Okresný úrad Nitra (ďalej len f. OÚN) 1938, kr. 38. Sbíerka na slovenské menšinové školy Slovenskej ligy od 1. okt. do 31. okt. 1938, s. 1.

²⁴ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 38. Sbíerka na slovenské menšinové školy Slovenskej ligy od 1. okt. do 31. okt. 1938, s. 2.

²⁵ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 38, Okresný úrad v Nitre. Číslo: 20362/1938.

²⁶ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 38, Obecny úrad mesta Nitry, číslo 25.934/38/N.

²⁷ ŠA NR, f. OÚ, 1938, kr. 38, Slovenská liga v Bratislave, Grösslingová ul. čís. 25, č. j. 750/1939.

²⁸ ŠA NR, f. OÚN 1938, kr. 38, Okresnému úradu v Nitre.

v obmedzenej miere. Urobili tak napríklad občania v Cabaji-Čápore²⁹, Horných Krškanoch³⁰, Dražovciach³¹, Branči³² či Tormoši (dnes sídlisko Chrenová)³³.

Z hospodárskej stránky sa autonómnej Slovenskej krajine v prvom roku existencie príliš nedarilo. Rozpočet na rok 1939 bol prijatý so značným schodkom, a tak jednou z možností, ako tento dlh sanovať, bolo vypísanie Pôžičky na hospodársku obrodu Slovenska. Vláda tak urobila už koncom februára, pričom upisovanie akcií sa začalo len štyri dni pred vznikom samostatného Slovenského štátu.³⁴ Od 10. marca 1939 mohli i Nitrania prispieť na pôžičku hospodárskej obrody, pričom o jej vypísaní sa mohli dozvedieť z miestnej tlače, v ktorej bola téme venovaná značná pozornosť.³⁵ Medzi prvých darcov patrilo mesto Nitra (30 000,- Kč) a Štefan Kľúčovský, šéfredaktor miestnych novín Nitrianska stráž (25 000,- Kč).³⁶

Mobilizácia a jej priamy a nepriamy vplyv na hospodárstvo v Nitrianskom okrese

Medzinárodná a vnútropolitická situácia v štáte sa zhoršovala a politickí predstavitelia v očakávaní jej ďalšieho eskalovania začali zisťovať začiatkom júla prostredníctvom poverených úradníkov, či mestá v krajine majú zabezpečené tzv. železné zásoby pre prípad ozbrojeného konfliktu alebo iných krízových situácií. Išlo najmä o dostatočné množstvo konzerv mäsa, ktoré mali byť obyvateľstvu k dispozícii minimálne na 4 – 5 dní. Financie na ich sústredenie si mali nájsť mestá vo vlastných rozpočtoch, keďže ich Krajský úrad v Bratislave pokladal za ekonomicky dobre zabezpečené (dôvod na toto presvedčenie videl úrad v tom, že väčšina veľkých miest nevyužívala pri vyrubovaní daní ich zákonom možné navýšenie). Postup miestnych orgánov správy si však nemal vyžiadať nové náklady na stavbu skladových priestorov alebo zamestnávajúce nových pracovníkov. Naopak, malo ísť o vzájomnú dohodu s podnikateľmi, ktorí by vo vlastných obchodoch pre štát tieto zásoby uložili za mierny poplatok. Štát sa v tomto prípade spoliehal na patriotizmus občanov-podnikateľov. Úradníci totiž mali vlastníkom priemyselných podnikov odporúčať vytvárať si železné zásoby pre svojich zamestnancov, čím by mestský rozpočet neutrpel žiadnu stratu. Informácie o zásobách pre prípad núdze mali byť z Nitry zaslané do Bratislavy najneskôr do polovice septembra. Júlový obežník Krajského úradu v Bratisla-

²⁹ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 355, Sbiernka na slovenské menšinové školy od 1. – 31. októbra 1938.

³⁰ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 355, Sbiernka na slovenské menšinové školy od 1. – 31. októbra 1938; sbierkový hárok číslo 2420.

³¹ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 355, Sbiernka na slovenské menšinové školy od 1. – 31. októbra 1938; sbierkový hárok číslo 2417.

³² ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 355, Sbiernka na slovenské menšinové školy od 1. – 31. októbra 1938; sbierkový hárok číslo 2400.

³³ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 355, Sbiernka na slovenské menšinové školy od 1. – 31. októbra 1938; sbierkový hárok číslo 2414.

³⁴ MACKO, Martin. Pôžička hospodárskej obrody Slovenska ako prostriedok prorežimnej mobilizácie obyvateľstva. In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.). Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta; Universum, 2007, s. 55-56.

³⁵ Od 10. marca začne sa upisovať Pôžička hospodárskej obrody Slovenska. In Nitrianska stráž, 1939, roč. 19, č. 10, s. 1.

³⁶ Pôžička na hosp. obrodu Slovenska. In Nitrianska stráž, 1939, roč. 19, č. 11, s. 2.

ve pravdepodobne vyvolal na úradoch istú obavu, a tak bol v auguste doplnený o informáciu, že nejde o akciu nariadenú zo strany štátu, iba o odporúčanie. To malo situáciu upokojiť a zároveň eliminovať dodatočné finančné požiadavky zo strany jednotlivých slovenských miest. Podľa zistení nitrianskeho okresného úradu bolo mäsových konzerv dostatočné množstvo – 2 800 kg, čo bolo približne 7 kg plechoviek na jedného obyvateľa mesta. Úradníci však odporúčali zvýšiť podiel údeného mäsa. Tieto opatrenia by si vyžiadali dodatočné náklady vo výške približne 1,7 milióna korún, čo by mesto nedokázalo uhradiť. Najväčší problém mala podľa zistení nitrianska krajinárska nemocnica, ktorá nutne potrebovala zvýšiť zásoby, čo jej však neumožňoval rozpočet. V tomto prípade teda k zvýšeniu železných zásob pravdepodobne neprišlo.³⁷

V dôsledku stupňujúcich sa nemeckých požiadaviek podala vláda Milana Hodžu 22. septembra 1938 demisiu a moc prevzala úradnícka vláda na čele s generálom Janom Syrovým. O deň neskôr bola už druhýkrát v danom roku vyhlásená prezidentom Edvardom Benešom mobilizácia, tentoraz všeobecná. Demonštratívne zvýšenie úrovne obrany štátu však malo následky aj na hospodársku činnosť v republike. Do zbrane boli povolaní muži v najproduktívnejšom veku, čo sa v niektorých častiach krajiny prejavilo v priemyselnej a poľnohospodárskej výrobe, a to i napriek tomu, že mobilizácia trvala len niekoľko dní – od 25. septembra do 29. septembra.³⁸ Jej vyhlásenie skomplikovalo plány aj vybraným jednotlivcom.

Zásah „veľkej“ politiky do života bežného občana je možné sledovať na príklade Lájosa Fejesa³⁹, obyvateľa Wilsonovej ul. č. 26, ktorý si ku dňu 12. septembra 1938 podal na Okresný úrad v Nitre žiadosť o vydanie živnostenského listu. Pokračovať tak chcel v už rozbehnutom podnikaní v oblasti dámskeho krajčírstva, v rámci ktorého si zabezpečoval obživu už predošlé roky v neďalekých Nových Zámkoch.⁴⁰ V priebehu niekoľkých dní⁴¹ na základe vyhlásenia všeobecnej mobilizácie a v dôsledku nástupu na vojenskú službu bol nútený svoju žiadosť odvolať. Predvídajúc možné finančné problémy v jeho rodine, ktoré zanechanie podnikateľskej činnosti prinášalo, a s ohľadom na neisté nasledujúce obdobie požiadal Fejes príslušný úrad o vrátenie peňažnej sumy, ktorú zaplatil na poplatkoch za vybavenie žiadosti.⁴² Archívny materiál o ďalšom postupe úradov voči zmienenému mlčí. Nevedno teda, či Lajos Fejes dostal vyplatenú finančnú sumu, o ktorú žiadal, resp. aký bol jeho ďalší osud.

Uvedenie vojska do bojovej pohotovosti zároveň rozhýbalo i väčšie masy ľudí, začala sa pripravovať vojenská technika, zintenzívnili sa nároky na ubytovanie

³⁷ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 36. Výroba mäsových konzerv pre potreby veľkých miest a priemyselných podnikov.

³⁸ ČAPLOVIČ, Miloslav. Československá armáda a Slovensko v rokoch 1918 – 1939. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). Slovensko v Československu (1918 – 1939). Bratislava: VEDA, 2004, s. 270-271.

³⁹ V dokumentoch je striedavo uvádzaný pod obomi podobami krstného mena: Ludevít, resp. Ludevít/Lajos).

⁴⁰ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 38, Okresný úrad v Nitre.

⁴¹ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 38. Číslo: 1239, P. T. Okresný úrad v Nitre.

⁴² ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 38, Slávny Okresný úrad v Nitre (datované 26. 9. 1938, Nové Zámky).

a vyživovanie vojakov. Vyživovacia povinnosť členov vojenských transportov za mobilizácie bola upravená vydaním obežníka v septembri 1938, ktorý vychádzal zo zákona o obrane štátu.⁴³ Obežník zaslaný Okresnému úradu v Nitre ustanovil spôsob podávania stravy, gramáž i typ jedla pre vojakov a určil náhrady pre mesto za poskytnutú hotovú stravu.⁴⁴ Vyhlásenie mobilizácie znamenalo tiež zvýšené nároky na stráženie objektov dôležitých pre obranu štátu. Z hospodárskych podnikov sa to v Nitre týkalo najmä areálu Mlynov a lupární, filiálky Národnej banky, Plynární a Hlavného transformátora elektrární. Ich kontrolu mali v súčinnosti s miestnym vojskom zabezpečovať dobrovoľníci zo spolkov pôsobiacich v meste.⁴⁵

Vyhlásenie mobilizácie a očakávanie, ako sa napätá situácia vyvinie, vytvorili i priestor pre neštandardné správanie sa zamestnávateľov. Už 22. septembra 1938 odmietol (podľa udania úradov) správca konopárne v Ivanke pri Nitre naložiť na vagóny konope a nechcel vyplatiť robotníkom mzdu, ktorá im za vykonanú prácu prislúchala. Situácia sa stala takou vážnou, že musela byť riešená za prítomnosti četníctva. Ani nasledujúci vývoj, reflektujúc vyhlásenie autonómie Slovenska a tým i zmenu štátoprávneho usporiadania, vzniknutému problému príliš neprospeli. Nasledujúce tri týždne od incidentu boli zamestnanci vyplácaní nižšou dennou mzdou, než aká im bola prisľúbená, až sa ich všeobecná nespokojnosť pretavila do štrajkového stavu. O náprave, resp. normalizácii vzťahov a pracovných podmienok sa muselo ďalej dohadovať.⁴⁶ Robotníci v továrni nakoniec dosiahli vyššie mzdy, než bolo obvyklé v tomto odvetví vyplácať, a to z dôvodu nedostatku pracovných síl. Daný stav ale netrval dlho, vyriešili ho utečenci z územia, ktoré po arbitráži pripadlo Maďarsku. Narušenie vzťahov medzi vedením továrne a pracovníkmi následne vyostrovalo rokovanie o kolektívnej zmluve, pracovných podmienkach a mzdách pre robotníkov. Vnímanie citlivej otázky zo strany zamestnancov ešte zintenzívňoval fakt, že vo vedení podniku stáli ľudia zo strany štátu neustále označovaní za parazitov – hoci obaja boli rešpektovanými odborníkmi: Čech Josef Müller a Žid Noldi Kohn. Situácia sa postupom času normalizovala. Z hospodárskeho hľadiska bola novovzniknutá továreň dôležitým zamestnávateľom v celom okolí. Počas roka mala zamestnávať od 70 do 130 pracovníkov. Štát, ešte v dobe existencie Československa, prisľúbil na stavbu budovy subvenciu vo výške 500 tisíc korún, finančne mali byť kompenzovaní za dodávky ľanu i miestni pestovatelia. Z dôvodu napätého rozpočtu a zmien v závere roka 1938 nakoniec štátna podpora nebola vedeniu vyplatená. Pohľadávku neprevzal po rozpade republiky ani Slovenský štát. Finančne preto vypomáhal družstevnému podniku nitriansky závod Mlynov a lupárne.

O dani v regióne bezprostredne po mobilizačnom rozkaze prezidenta informoval aj provládny týždenník Národná stráž. Obyvatelia v očakávaní blížiaceho sa vojnového konfliktu začali na vzniknutú situáciu reagovať citlivo. Niektorí v panike skupovali tovar dennej potreby v snahe vytvoriť si zásoby. Zvýšenému

⁴³ Zákon č. 131/1936 o obraně štátu, ze dne 13. května 1936. In Sbírka zákonu a nařízení štátu československého. Částka 35, s. 479-540.

⁴⁴ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 38, Důvěrný rozkaz velitelství VII. sboru. Odpis, s. 1-2.

⁴⁵ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 36. Poplachový plán.

⁴⁶ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, Zápisnica.

dopytu občanov sa prispôsobili i obchodníci, a to zvyšovaním cien produktov. Okresný úrad zaplavili sťažnosťami Nitranov na bezdôvodné zdražovanie potravín a rôzne priekupnícke praktiky.⁴⁷ Situácia so zásobovaním obchodov tovarom a jeho zdražovaním sa riešila nariadením Okresného úradu v Nitre.⁴⁸ Dodávateľia a obchodníci v meste boli varovaní, že takéto konanie sa považuje podľa zákona za priestupok a je trestné.⁴⁹ Okresný úrad vykonával dohľad nad dodržiavaním cenotvorby a prípadné porušenia trestal. Zaujímavosťou je, že úradníci mali pri určovaní toho, čo je a čo nie je bezdôvodné zdražovanie, úplne voľnú ruku, to znamená, že nemuseli zisťovať dôvod zvýšenia ceny tovaru. Ak teda obchodník kúpil tovar od dodávateľa za vyššiu cenu, musel ho spotrebiteľovi predať za cenu, ktorá bola úradmi presne určená (pre produkty dennej potreby), alebo za cenu, za ktorú sa dal kúpiť 1. apríla 1938.⁵⁰ Postihy za porušenie vyhlášky boli prísne, jednak previnilému obchodníkovi hrozila pokuta do 50 000,- Kč a tiež mohol byť odsúdený na 6 mesiacov väzenia. Cenová politika obchodníkov sa pri tovare dennej potreby, ako boli napríklad mlieko, zemiaky, múka a pekárenské výrobky, zo strany štátneho aparátu ostro sledovala, od decembra 1938 sa ceny pravidelne nahlasovali okresnému úradu. Ceny týchto komodít boli v niektorých okresoch nitrianskeho regiónu presne stanovené, na čo mali jednotlivé úrady právo. Napríklad mlieko s obsahom tuku do 3,6 % nesmeli v okrese Piešťany stáť viac ako 1,10 Kč vo veľkopredaji, v maloobchode to mohlo byť o 10 halierov viac.⁵¹

Celkovo možno konštatovať, že ceny základných surovín sa nemenili len v Nitre. V ostatných častiach okresu kolísali, a to tak, že ak sa v jednom mesiaci výraznejšie zdvihli, v nasledujúcom sa vrátili na predošlé hodnoty. Najvýraznejšie rástli ceny dobytky a hospodárskych zvierat v marci 1939 (v Lapášskych Ďarmotách, Cabaji-Čápore, Ujlaku a Veľkých Ripňanoch až o 1 – 2 koruny), čo bolo pravdepodobne spôsobené vznikom štátu (pozri tabuľky v prílohe). Pri cenách rôznych typov múky boli ceny určené sumou, za ktorú sa predávali v roku 1935. Hoci mlyny mali záujem o zvýšenie ceny múky, vzhľadom na slabú úrodu v roku 1938 to nebolo možné, pretože vláda vyhláškou zabránila rastu jej ceny.⁵² Maximálne sumy, za ktoré si občania nitrianskeho regiónu mohli kúpiť pekárenské výrobky, boli určené začiatkom roka 1938 a boli pre obchodníkov záväzné.⁵³ Porušenie cenotvorby sa tvrdo trestalo, a to buď pokutou, alebo väzením. Pritom z potravinárskej oblasti sa práve v odvetví mlynárstva ukazovali po zabratí južných území Maďarskom najväčšie straty. Summa summarum, kým na začiatku roka na Slovensku fungovalo 2176 mlynov, na jeho konci boli zostávajúce mlyny schopné vyprodukovať len polovičnú dávku z predošlej dennej kapacity múky. Koniec koncov omnoho lepšie na tom neboli ani cukrovary – tie kapacitne

⁴⁷ Proti bezdôvodnému zdražovaniu. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 39, s. 1

⁴⁸ Zásobovanie obyvateľstva predmetmi dennej potreby. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 41, s. 4.

⁴⁹ Obrázky z ťažkých dní. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 40, s. 1.

⁵⁰ ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 32. Vyhláška zo dňa 17. 9. 1938.

⁵¹ ŠA NR, f. OÚN, 1923 – 1945, kr. 356. Vyhláška Okresného úradu v Piešťanoch zo dňa 12. 1. 1939.

⁵² ŠA NR, f. OÚN, 1923 – 1945, kr. 356. List Krajinského úradu v Bratislave adresovaný Okresnému úradu v Nitre dňa 27. 2. 1939.

⁵³ ŠA NR, f. OÚN, 1923 – 1945, kr. 356. Vyhláška Okresného úradu v Nitre zo dňa 25. 1. 1938.

najväčšie (v Šuranoch, Pohronskom Ruskove a Sládkovičove) pripadli po arbitráži Maďarsku.⁵⁴

Všeobecná mobilizácia (a neskoršia demobilizácia) zasiahla tiež výrobnú sféru hospodárstva. Štát sa snažil regulovať situáciu prostredníctvom ministerstva zemedelstva a Najvyššieho hospodárskeho úradu, pričom sa pri riešení tohto stavu spoliehal na aplikáciu patričných paragrafov zákona o obrane štátu č. 131/1936 Zb. z. a vládneho nariadenia č. 195/1938, ktoré zavádzali pracovnú povinnosť v poľnohospodárstve (pre zamestnaných poľnohospodárskych robotníkov), respektíve povolanie k osobným úkonom (platilo pre všetkých občanov), ktoré mohli byť zo strany úradov i vynútené. V náročnej vnútropolitckej situácii sa automaticky počítalo so spolupatričnosťou obyvateľov a jednotlivých hospodárskych dvorov. V záujme komplexného zvládnutia najnutnejších prác v národnom hospodárstve mali súčinnosť poskytovať obecné úrady, okresné sprostredkovateľne práce, rôzne miestne záujmové poľnohospodárske korporácie, telovýchovné spolky a organizácie mládeže. Keďže štát povolal do armády mužov narodených v rokoch 1898 – 1917 (čiže 21- až 40-ročných mužov), nitrianske podniky sa museli prispôbiť čiastočnému odlivu robotníctva. Situácia s pracovnými silami v priemyselných a stavebných podnikoch v Nitre a okolí však nebola podľa zistení kompetentných úradníkov kritická. Napriek tomu známa nitrianska Ferrenitka, ktorá vyrábala strešnú krytinu, prestala od 14. októbra 1938 s jej produkciou úplne. Stavebné podniky (Ján Tomaschek, Prvá slovenská stavebná spoločnosť) pracovali v obmedzenom režime, pretože im chýbal materiál.⁵⁵ Niektoré továrne obmedzili výrobu, keďže železničná a cestná doprava zabezpečujúca prepravu surovín bola v dôsledku mobilizácie nepravidelná.

V poľnohospodárstve bola situácia obdobná. Veľkostatkári (Augustín Arkenberg, Július a Jindřich Schlesingerovci, Max Lessner, Arnošt Szemző, Biskupská hospodárska správa – Párovské Háje, bratia Rečkovci, Jozef Schwitzer) prišli o časť dobytku (zrekvirovanie koní pre potreby armády) a strojového vybavenia (traktory), následkom čoho bolo náročné uskutočniť jesennú orbu, sejbu, prípadne zber niektorých plodín (repa, zemiaky). Štát sa im snažil vyjsť v ústrety aspoň tým, že im zabezpečil pohonné hmoty do požičaných strojov. Ich prísun mali v kompetencii pracovníci okresných úradov. Veľkí pozemkoví vlastníci v tomto období často reklamovali z armády svojich dlhodobo zamestnávaných pracovníkov, a to pravdepodobne z toho dôvodu, že ich nemuseli zaúčať, boli schopní samostatnej práce.⁵⁶

S mobilizáciou vojakov v zálohe úzko súvisela nutnosť ich ubytovania. V Nitre sídlilo vojsko v kasárňach na Martinskom vrchu a v centre mesta. Z dôvodu enormného zvýšenia počtu vojakov boli vojsku na tieto účely poskytnuté k dispozícii budovy Živnostenského domu, Štátnej meštianskej školy na Číneši a Štátnej odbornej školy hospodárskej.⁵⁷ V školách sa v danom období nevyučovalo.

O situácii a nálade obyvateľov v meste začiatkom októbra informoval okresný náčelník krajinského prezidenta v Bratislave. Situáciu opísal ako vážnu, pretože

⁵⁴ SABOL, ref. 1, s. 223.

⁵⁵ ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 32. Opatrenie náhradných síl v priemyselných podnikoch – vyšetrenie.

⁵⁶ ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 32. Zabezpečenie zemeľskej výroby za branné pohotovosti.

⁵⁷ ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 32. Umiestnenie vojakov počas mobilizácie v Nitre.

mobilizácia a opatrenia vlády vyvolávali u občanov nespokojnosť. Mestom sa šírili protičeské a antisemitské nálady. Najviac sa Nitrania sťažovali na rekviráciu vozidiel a koní zo strany štátu, ako i na nízke výkupné ceny za tieto komodity. Všeobecné rozhorčenie vyvolala tiež mobilizácia živateľov rodín a s ňou spojené straty rodinných príjmov, ktoré neboli adekvátne nahradené sociálnymi príspevkami. Nervozitu medzi obyvateľmi zvyšoval i nedostatok základných potravín spôsobený obsadením železníc vojskom. Náčelník pripisoval vírenie vášní najmä šuškanej propagande zo strany autonomistov a Maďarov. Podľa neho existovali reálne obavy, že by nespokojnosť mohla prerásť do otvorených nepokojov. Situáciu v meste a okolitých obciach sa snažil riešiť prostredníctvom svojpomocnej občianskej hliadky, no napriek snahe o apolitickosť stráži sa tieto začali organizovať na politickom základe. Žiadal preto zakročiť v uvedenej veci aj zo strany štátu.⁵⁸ Odpoveď krajiniského úradu sa nezachovala, no je pravdepodobné, že k reálnemu riešeniu už neprišlo, keďže dva dni po napísaní tohto listu došlo k prijatiu Žilinskej dohody, ktorou sa pomery na Slovensku zmenili v prospech zástancov autonómie. Do popredia sa dostala otázka odstúpenia južných častí územia republiky obývaných maďarskými obyvateľmi.

Vyhlásenie autonómie Slovenska ako medzník v hospodárskom živote v Nitrianskom okrese

Značne vypätú septembrovú medzinárodnú situáciu vystriedala rovnako náročná októbrová vnúropolitická kríza, ktorá vyvrcholila prijatím Žilinskej dohody a vyhlásením autonómie Slovenskej krajiny 6. októbra 1938. Radosť časti Nitranov z vytvorenia vlastnej vlády na čele s Jozefom Tisom, proklamovaná v regionálnej tlači, vystriedalo vytriezvenie v podobe postupného zneužívania septembrového – centrálnou vládou vyhláseného – nariadenia o mimoriadnych opatreniach⁵⁹. Začalo sa okliešťovanie pluralitného demokratického systému. Búrľivé obdobie a vyhlásenie výnimočného stavu zanechali stopu v hospodárskom živote mesta a okresu. Niektoré podujatia na podporu hospodárskeho života a obchodu, organizátormi dlhodobo pripravované, boli z týchto dôvodov buď úplne zrušené, alebo presunuté na vhodnejší termín. Dôkazom toho bol postup usporiadateľov každoročnej Hospodárskej výstavy. Tá sa konala v Štátnom žrebčine v Nitre a na jednej strane zabezpečovala propagáciu výrobkov, na druhej strane podporovala okres zameraný na poľnohospodársku produkciu.⁶⁰ Výstava sa konala pod gesciou Župnej hospodárskej a lesníckej jednoty v Nitre, avšak spolupracovali na nej viaceré miestne a okresné inštitúcie. Ešte začiatkom roka 1938 bola výstava plánovaná na koniec septembra (25. – 28. 9. 1938), termín sa však pre zahraničnopolitické a vnútroštátne turbulencie presunul najskôr na začiatok októbra⁶¹, neskôr sa odložil na neurčito.⁶²

Do politiky predstaviteľov HSLS, ktorá súvisela s presadzovaním ich programu, sa začal čoraz výraznejšie vkrádať konfrontačný a antisemitský duch. V roku

⁵⁸ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 37. Zvyšovanie protičeskej agitácie na Slovensku.

⁵⁹ Mimoriadne opatrenia na tri mesiace. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 39, s. 1.

⁶⁰ Hospodárska výstava v Nitre. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 38, s. 2.

⁶¹ ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 32. Hospodárska výstava v Nitre, prijatie protektorátu.

⁶² Hospodárska výstava v Nitre sa odkladá! In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 41, s. 2.

1938 sa protižidovská rétorika začala objavovať v Židáckych novinách Svornosť v súvislosti s augustovou voľbou vedenia mesta. Židia boli obviňovaní zo spojenectva s provládnyimi stranami a s reklamáciou výsledkov tesnej voľby čelných predstaviteľov Nitry, za čo mali občania bojkotovať ich obchody. Uspokojivé výsledky tohto apelu na majoritu boli potom konštatované v septembrovom čísle Svornosti.⁶³

Po podpísaní Žilinskej dohody a vytvorení samostatnej vlády Slovenskej krajiny sa protižidovské (ale i protičeské a protimaďarské) postoje nových predstaviteľov moci na Slovensku začali v miestnej nitrianskej tlači objavovať častejšie, a to i na stránkach Národnej stráže, ktorá bola dovtedy provládnyim týždenníkom a neprejavovala otvorenejšie protižidovské postoje. Vláda sa netajila tým, že chce vyriešiť hospodárske problémy Slovákov, a to na úkor ostatných národností, teda občanov stále spoločnej republiky. Predseda vlády Jozef Tiso sa v príhovore obyvateľom Slovenska zmieňoval o hospodárskych zmenách, ktoré Slovensko čakajú, avšak uistenia o zabezpečení práce a ich potrebnosti pre štát prišli len pre Slovákov: „... nech teraz i v budúcnosti verne ostáva na svojom mieste každý roľník, robotník, úradník, chlap i ženy v tom presvedčení, že každý je na svojom mieste potrebný. Postaráme sa všetkým synom a dcéram národa o prácu, aby im usilovná a statočná práca zaistila chlieb. Dajme všetci svoje sily dokopy, aby z našej práce, zo spoločnej práce nás všetkých, predstavili sme sa svetu ako etnická jednotka, ktorá si zaslúži slobodu... .. náš nacionalizmus neznamenal nikdy nenávisť oproti druhým, a preto i v budúcnosti budeme brániť svoje a len svoje: cudzie nechceme a každému dožičíme, čo mu patrí.“⁶⁴ Česi a Maďari žijúci na Slovensku si podľa predsedu vlády Tisa svoje občianske práva a slobody museli zaslúžiť: „... ale na Slovensko prišli i mnohí takí Česi, ktorí nehľadali kontakt so slovenským životom. Tí škodili nielen Slovensku, ale i Čechom a spoločnému československému štátu. Bude našou snahou odstrániť i na tomto poli všetko, čo doteraz kalilo dobrý pomer medzi Slovákami a Čechmi. Od vás, Maďarov, ktorí s nami žijete v spoločnom štáte, požadujeme tú istú lásku a porozumenie, ktorých vonkajšou manifestáciou má byť vaša lojalita a štátna občianska vernosť. Za to chcem vám poskytnúť plnosť občianskych práv a slobôd.“⁶⁵

Autonómne Slovensko sa podľa vyjadrení jeho predstaviteľov muselo postaviť na vlastné nohy a „... prebudovať svoj hospodársky život tak, aby slúžil len nám

⁶³ Prebúdzame sa. In Svornosť, 1938, roč. 2, č. 21, s. 4. O situácii v meste pozri aj: MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Vyhlásenie autonómie v októbri 1938 a prejavy protičeských a antisemitských nálad v regiónoch na príklade mesta Nitra a okolia. In UHRIN, Marian (ed.). Slovensko 1938: Československo v zovretí mocností. Zborník z medzinárodnej konferencie, 3. a 4. októbra 2018 v Banskej Bystrici. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici, 2019, s. 125 – 140. MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Zásahy do vydavateľskej praxe v období autonómie 1938/1939 na príklade nitrianskeho regiónu. In SYRNÝ, Marek (ed.). 1939 – rok zlomu: Slovensko a Európa na začiatku 2. svetovej vojny. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej v Banskej Bystrici v dňoch 23. – 25. apríla 2019. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici v spolupráci s Historickým ústavom AV ČR, v. v. i., Praha, 2019, s. 434-446.

⁶⁴ Predseda slovenskej vlády dr. Tiso slovenskému národu a obyvateľstvu Slovenska. In Národná stráž, 1938, roč. 18, č. 42, s. 1.

⁶⁵ Predseda slovenskej vlády dr. Tiso slovenskému národu a obyvateľstvu Slovenska. In Národná stráž, 1938, roč. 18, č. 42, s. 1.

(Slovákovi – pozn. autorov)...“⁶⁶ Krátko po vzniku autonómnej vlády nebolo celkom jasné, akým smerom sa z hospodárskej stránky bude Slovensko uberať. Okrem tradičnej žiadosti o uskromnenie sa a prácu v prospech národa⁶⁷ hodlali predstavitelia štátnej moci podporiť ťažbu rúd, uhlia (ako náhradu za stratené uhoľné a rudné oblasti v Čechách odstúpené Nemecku) a dreva.⁶⁸ Plány na zvýšenie kvót v ťažobnom priemysle nadväzovali na rokovania autonómnej vlády s predstaviteľmi nacistického Nemecka a mali podporiť jeho vojnovohospodársky potenciál.⁶⁹ Nitrianskeho regiónu sa tieto zámery bezprostredne dotýkali, pretože sa na jeho území nachádzali hnedouhoľné bane na hornej Nitre, ktoré ročne vyťažili približne 600 kt uhlia. Podnik patril k jedným z najväčších zamestnávateľov v širšom regióne, pracovalo preň viac ako 2000 robotníkov. V roku 1938 sa rozšírili možnosti ťažby handlovských baní aj do oblasti Modrého Kameňa a neskôr, v roku 1940, sa spustila ťažba lignitu v Novákoch.⁷⁰ Po tom, ako štát prišiel následkom realizácie rozhodnutí zakotvených v Mníchovskej dohode o významné uhoľné oblasti v Čechách, bolo ambíciou zväčšiť ťažobné kvóty v ostatných podnikoch. Zvýšenie ťažby uhlia si však vyžadovalo dlhodobjšie opatrenia, ktoré sa prejavili až po vzniku Slovenského štátu v marci 1939. V súvislosti so stratou banských závodov v Čechách boli obyvatelia štátu v zime v roku 1938 často úradmi vyzývaní, aby šetrili kurivom. V prvom rade mali byť totiž zabezpečené hospodárske potreby štátu.⁷¹ Ešte na konci októbra sa z tohto dôvodu v nitrianskych školách rušilo vyučovanie.⁷²

Konfrontačnú a antisemitskú rétoriku predstaviteľov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany postupne prevzala miestna nitrianska tlač. Pravdepodobne to bolo spôsobené i tým, že v rámci mimoriadnych opatrení boli do všetkých redakcií dosadzovaní vládni komisári, kontrolujúci činnosť médií.⁷³ Uprednostňovanie Slovákov v hospodárskom živote pred príslušníkmi ostatných národov žijúcich v meste bolo zopakované v novembri a prišlo s premenovaním periodika *Národná stráž* na *Nitrianska stráž*. V úvodníku s názvom *V novom rúchu* z pera Štefana Klúčovského sa píše: „... chceme bojovať, aby každý len dľa svojich zásluh a práce bol odmeňovaný. Nebudú smieť preto tí, ktorí doteraz len opovrhovali Slovákom, ťažiť z novej situácie. Myslíme tu nielen na židov, ale i na tých Maďarov, ktorí ruka v ruke gniavili slovenské slovo a slovenského ducha v Nitre. Mimo Slovákov počítame jedine na spoluprácu tých Čechov, ktorí bez každej bočnej myšlienky, chcú sa dať do služby slovenského národného a kresťanského ducha a ktorým týmto podávame našu bratskú ruku.“⁷⁴ Radikálnejšie sa vyjadril pisateľ článku *Preč so zradnými rukami* na ďalšej

⁶⁶ Prebudovanie štátu. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 41, s. 2.

⁶⁷ HLAVNÝ PRÍKAZ: Pracovať a sporiť. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 43, s. 3.

⁶⁸ Nové slovenské hospodárstvo. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 43, s. 1.

⁶⁹ MIČKO, Peter. Hospodárska situácia Slovenska v rokoch 1918 – 1945. Banská Bystrica: Belianum, 2013, s. 62-63.

⁷⁰ REIFF, Igor. Sto rokov priemyselnej ťažby uhlia v Handlovej. Handlová: Rada Handlovského banického spolku, 2009, s. 5-9. Dostupné na internete: http://www.handlova.eu/download_file_f.php?id=67407.

⁷¹ Obmedzujte spotrebu uhlia. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 43, s. 3.

⁷² V pondelok 31. októbra. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 44, s. 3.

⁷³ MIKULÁŠOVÁ – PALÁRIK, ref. 63, s. 434-446.

⁷⁴ KL. V novom rúchu. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 46, s. 1.

strane nitrianskych novín, kde sa píše: „Nový režim má slúžiť výlučne len slovenským záujmom a všetko to, čo nám Slovákom bolo na škodu, musí konečne zmiznúť.“⁷⁵

Vzhľadom na množiace sa útoky v Nitre na židovských, českých a maďarských spoluobčanov už od vyhlásenia autonómie Slovenska a nulové snahy kompetentných orgánov o riadne vyšetrenie týchto incidentov sa protižidovská rétorika s pribúdajúcim časom zostrovala. V hospodárskom živote mesta sa to prejavilo snahou o bojkotovanie židovských obchodníkov⁷⁶ a podporou otvárania kresťanských predajní.⁷⁷ Ulice mesta získali „nový výzor“. Na stenách židovských obchodov a na domoch sa čoraz častejšie objavovali nápisy ako: *Pozor, Žide, Hitler ide!*; *Pozor, Žide, Sidor ide!*; *Pozor, Žide, Adolf ide!*; *Židia von!*; *Židia do Palestíny!*; *To je Židák! Fúj! Tu nekupuj!* a iné. Na Párovciach, kde žilo najviac príslušníkov spomínanej minority, boli takto popísané takmer všetky domy.⁷⁸ Vyšetrovanie ukázalo, že vinníkmi boli miestni členovia Hlinkovej gardy, ale mestská polícia mala nariadené, aby proti nim nezakročila. Keďže mnohí Nitrania i naďalej nakupovali tovar dennej potreby u židovských predajcov, trest za tieto prečiny im nebol udelený. V miestnej tlači bol dokonca publikovaný návrh na vydanie brožúry so zoznamom tovaru ponúkaného v kresťanských obchodoch. Zákazníci tak vedeli, aké druhy tovaru predávajú v „kresťanských“ predajniach, židovské prevádzky mali podporiť nákupom len v najnutnejších prípadoch.⁷⁹

Nitrianski podnikatelia sa vyhrotenú situáciu pri bojkotovaní židovských obchodov a ich ničení vandalmi snažili riešiť po svojom. Do výkladov vlastných prevádzok dávali cedule s nápismi *Nežidovský obchod*. Táto prax však bola v miestnych novinách ostro kritizovaná, nie však z etického hľadiska, ale z toho dôvodu, že papiere vraj mali byť opatrené pečiatkou miestnej pobočky Hlinkovej gardy, inak boli neplatné a nepravdivé.⁸⁰ Dokazuje to, že gardisti v súvislosti s protižidovským postupom úplne prevzali v meste iniciatívu. Žiadne nariadenie, ktoré by ich oprávňovalo overovať pravosť nápisov v predajniach, totiž v tom čase nebolo vydané ani na miestnej a ani na štátnej úrovni.

Pre židovských obchodníkov pôsobilo z hospodárskej stránky obmedzujúco nariadenie vlády Slovenskej krajiny o nedeľnom oddychu, čím sa Židom zamedzilo v podnikaní počas dvoch víkendových dní.⁸¹ V sobotu boli židovské obchody zatvorené z dôvodu ich náboženského sviatku – sabatu, v nedeľu zase pre nariadenie zo strany vládnej moci rešpektujúce kresťanské náboženské prejavy. Túto skutočnosť naplno pocítila väčšina obyvateľov Nitry a okolia a považovala to za veľké negatívum. Riešením však nebol návrat k predchádzajúcemu stavu, ale snaha nanútiť židovským obchodníkom otvárať obchody v sobotu, teda počas ich sviatku.⁸² Takéto konanie ešte viac zostrovalo hrany medzi oboma táborami.

⁷⁵ KASANICKÝ, Vojtech. Preč so zradnými rukami. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 46, s. 2.

⁷⁶ Obchodníkom do pozornosti. In *Nitrianska stráž*, 1938, roč. 18, č. 47, s. 3-4.

⁷⁷ Kresťanský obchod sa otvoril v Nitre. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 2, s. 2.

⁷⁸ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 37. List z Četníckej stanice v Nitre adresovaný Okresnému úradu v Nitre dňa 26. 11. 1938.

⁷⁹ Slovenský obchod do kresťanských rúk. In *Svornosť*, 1938, roč. 2, č. 47, s. 4.

⁸⁰ Už aj v Nitre. In *Nitrianska stráž*, 1938, roč. 18, č. 48 s. 3.

⁸¹ GALIBERT, ref. 6, s. 36.

⁸² Nitriansko závisí od Židov? In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 5, s. 2.

Priestor dostali agilní členovia rodiacej sa štátostrany a jej polovojenskej organizácie, anonymné udania a vybavovanie si starých pomyselných krívd.

Tlač doslova poháňala Nitranov, aby sa radikálne vyrovnali so židovským kapitálom v meste, hoci bude ich postup protikresťanský: „Musíme už raz vštepíť do nášho ľudu, žeby sa držal zásady svoj k svojmu, a to dôsledne, aby nepodporoval podniky, ktoré nie sú úplne v slovenských rukách. Všetko, čo neni čisto slovenské a kresťanské, musí zahynúť, musí preč, my musíme tu vypovedať svoj boj na život a na smrť. Je to síce zásada protikresťanská, ale je už koniec holubičej povahy, tvrdosť osudu nás núti k tomu a učí nás, že napred sme tu my a len potom tí ostatní.“⁸³ Autori jednotlivých novinových statí sa predbiehali v návrhoch na riešenie otázky židovského majetku v štáte. Príkladom je i článok publikovaný v Národnej stráži s názvom O židovský kapitál, v ktorom autor reagoval na text publicistu Ferdinanda Peroutku z nedeľného vydania Lidových novin. Pisateľ článku v nitrianskych novinách, založenom na stereotypnom vnímaní príslušníkov tohto etnika, navrhoval, aby Židom bola zamedzená nadvláda nad peňažnými ústavmi, bankami a poisťovňami, a to tak, aby kapitál z nich slúžil na ďalšie podnikanie národa. V prípade živností a obchodov, ktorých vlastníckmi boli Židia, tieto mali zostať v ich rukách, ale malo im byť naoktrojované, aby finančný zisk z nich slúžil národnej veci – podľa predstáv autora na zamestnávajúce slovenského úradníctva a robotníctva – a nie na podporovanie cudzích živlov: „Morálka, podriadenie záujmov jedinca záujmu štátu, teda i podriadenie židovského kapitálu službe národu, musí byť zachovaná. Kapitál, ktorý by sa tým nechcel riadiť, nech zmizne inam, kde úžitok bez morálky môžu potrebovať.“⁸⁴ V závere článku sa i tento autor pridáva k radikálnemu postupu voči židovskej minorite.

O rozmáhajúcej sa protižidovskej propagande a požiadavkách na obmedzenie pôsobenia Židov v hospodárskom živote svedčí fakt, že takmer v každom čísle Národnej (od 20. novembra 1938 Nitrianskej) stráže bol článok s protižidovskou témou ako súčasť série s názvom *Ostrakon*.⁸⁵ Podobné útoky sa objavovali aj v ďalších nitrianskych novinách *Svornosť*.⁸⁶ V tomto kresťansky zameranom

⁸³ Po nových cestách. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 45, s. 1.

⁸⁴ O židovský kapitál. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 45, s. 2.

⁸⁵ V čom sme neutrpeli straty? In *Nitrianska stráž*, 1938, roč. 18, č. 49 s. 4. Úvaha o vážnych otázkach. In *Nitrianska stráž*, 1938, roč. 18, č. 50, s. 3. Hruzy, ktoré nemajú príkladu! Zo židovskej továrne. In *Nitrianska stráž*, 1938, roč. 18, č. 52, s. 3. Súcit k ruským Židom. In *Nitrianska stráž*, 1938, roč. 18, č. 52, s. 3. Židia v politike. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 1, s. 4. Židia na univerzitu? In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 1, s. 4. Budme vytrvalí. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 3, s. 1. Protižidovská nálada sa radikálne šíri. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 3, s. 2. Potešujúca zvesť. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 3, s. 3. Židia do cudziny. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 3, s. 3. Nenadávať, ale dokazujte. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 4, s. 1. Ešte rybáreň v Nitre. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 4, s. 2. Schôdza advokátov a Židia. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 4, s. 3. Nitriansko závisí od Židov? In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 5, s. 2. K prvému plesu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 7, s. 3. Divné sú to veci. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 8, s. 3. Otázka mlynárskeho priemyslu. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 9, s. 2. Čo s kaviarňou „Šport“? In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 12, s. 3. Ceny vystupujú. In *Nitrianska stráž*, 1939, roč. 19, č. 12, s. 2.

⁸⁶ „Židozednárstvo – metla sveta“. In *Svornosť*, 1938, roč. 2, č. 40, s. 2. Veľký nával židov – konverтитov. In *Svornosť*, 1938, roč. 2, č. 45, s. 3. Vo výkladoch bratislavských. In *Svornosť*, 1938, roč. 2, č. 46, s. 4.

týždenníku bolo priamych atakov na Židov menšie množstvo, otvorené útoky skôr smerovali na slobodomurárov, komunistov/boľševikov, ktorých ale verejnosť so židovskou minoritou veľmi často spájala. Aj vo Svornosti sa však objavili články útočiace na Židov a ich činnosť v meste. V stati *Slovenský obchod do kresťanských rúk* autor navrhoval, akým spôsobom by sa dal vyriešiť problém s nedostatkom kresťanských obchodov v Nitre. Spisovanie, lustrovanie⁸⁷ a odoberanie živností, licencií a povolení na prevádzkovanie obchodov, o ktorých v novembri a decembri 1938 vydal nariadenie krajinský úrad⁸⁸, by problém podľa autora nevyriešili, pretože by tak Nitrania prišli o 3/4 obchodov, čo by bolo zo strany obyvateľov vnímané obmedzujúco. Navrhoval preto založiť družstvo, ktoré by poskytovalo záujemcom o podnikanie alebo živnosť lacné úvery. Alternatívou bolo prevzatie existujúcich prevádzok zo strany spoľahlivých osôb, oddaných členov hlinkovcov. Pisateľ článku si našiel dôvod na takýto prístup a tým bola pomyselná uniformná podpora pripojenia Nitry k Maďarsku zo strany židovských spoluobčanov.⁸⁹ Tieto skryté a na prvý pohľad sofistikované formy protizidovských útokov na stránkach Svornosti pokračovali aj naďalej. Začiatkom decembra, keď sa v uliciach Nitry a iných slovenských miest rozmohlo poškodzovanie židovských obchodov, tieto protizákonné ataky boli na jednej strane redakciou Svornosti odsudzované, na druhej strane novinári neskrývali podporu odboja voči židovskému kapitálu, ktorý však mal byť *v medziach zákona* a v duchu domnejšej čestnosti, a to pod gesciou novej vládnej moci: „*Vláda postará sa zákonitým spôsobom o to, aby obchod a priemysel postupne prešli do kresťanských rúk, ako si to všetci želáme...*“⁹⁰

Niektorí židovskí podnikatelia pod vplyvom negatívnych zážitkov z konca roka 1938 uvažovali o odchode z krajiny, prípadne o predaji svojho majetku. I tento postup si všímali redaktori miestnych novín a v tlači ho kritizovali. Navrhovali dosadiť do jednotlivých bankových domov vládnych komisárov, ktorí by boli osobne zodpovední za kontrolu všetkých vykonaných transakcií. Autor článku obviňoval židovských obchodníkov, že predávajú svoje prevádzky zaťažené vysokými hypotékami, ale oni sú vyplácaní priamo „na ruku“. Kupujúci bol teda podľa neho v strate.⁹¹ Konkrétny prípad takéhoto konania ale neuviedol.

Okresné úrady začali ohlasovanie nových živností výrazne regulovať. Na príkaz nastupujúcej vládnej garnitúry podrobne prešetrovali každú novú žiadosť, ktorú si občania na úrade podali. Dialo sa tak na základe vládneho nariadenia o obmedzeniach v oblasti živnostenského podnikania a prevádzania iných zárobkových činností. Špeciálne opatrenia boli odôvodnené vzniknutými obavami, že v dôsledku zmeny hraníc sa začnú z oblastí obsadených vojenskými posádkami masovo sťahovať aj obyvatelia putujúci hlbšie do vnútrozemia štátu, kde si budú, prirodzene, hľadať i nové spôsoby obživy. Štát si preto vymedzoval právo

⁸⁷ Lucia Galibert spomína vyšetrowanie piatich živnostníkov vo februári 1939, ktorí boli udaní anonymom, že koncesie dostali od úradov na základe falošných údajov. Vyšetrowanie však nepreukázalo takéto konanie. Porovnaj: GALIBERT, ref. 6, s. 36.

⁸⁸ GALIBERT, ref. 6, s. 37.

⁸⁹ Slovenský obchod do kresťanských rúk. In Svornosť, 1938, roč. 2, č. 47, s. 4.

⁹⁰ Odsudzujeme. In Svornosť, 1938, roč. 2, č. 49, s. 2.

⁹¹ Vládnych komisárov aj do peňažných ústavov. In Nitrianska stráž, 1939, roč. 19, č. 5, s. 1.

zabrániť nárastu živností, konkrétne tých, ktoré by sa rozhodli prevádzkovať novoprichádzajúce osoby. Argumentácia sa opierala o snahu chrániť už jestvujúcich živnostníkov na území oklieštenej Československej republiky. Naopak, „prichádzajúce“ osoby boli pre aktuálny stav krajiny ministerstvom považované z politického, ale aj z hospodárskeho hľadiska za nežiaduce. Ministerstvo pritom tvrdilo, že ak by sa na niektorých územiach usádzalo priveľa o podnikanie sa pokúšajúcich ľudí, iné regióny, kde by takýchto prišielcov bolo menej, by boli o podnikateľský živel – a teda aj o niektoré tovary či služby – ochudobnené, resp. znevýhodnené. Nerovnomerné rozloženie tovarov a služieb bolo vnímané ako potenciálna slabina v nutnej obrane štátu.⁹² Z toho dôvodu sa prikazovalo všetkým úradom, aby pri uvádzaní citovaného vládneho nariadenia⁹³ do praxe udeľovali koncesie na vykonávanie živností a povolenia na zriaďovanie vedľajších závodov, predajní, správkarňí, skladov a zberníc takýchto živností iba v prípade, ak budú presvedčené o tom, že voči ich udeleniu nejestvujú námietky z hľadiska národnostného alebo z ďalších hľadísk, ktoré súviseli s vtedajšou štruktúrou štátu, pretože nová republika mala „byť prevažne štátom národným“. Taktiež mali byť brané na zreteľ hospodárske záujmy štátu, pričom sa zdôrazňovalo, aby sa zbytočne neudieľovali koncesie, ktoré už na danom území majú svoje pokrytie.⁹⁴ Ministerstvo tiež nariadilo bezodkladne preskúmať všetky už udelené oprávnenia na podnikanie, pretože sa zistilo, že „rôzne živly, a to práve vo smyslu nových hľadísk najmenej žiaduce“ už urobili opatrenia, aby si zaistili zárobkové činnosti. Prešetrené a vypočítvané boli podľa daného nariadenia aj všetky záujmové organizácie a korporácie, ktoré sa javili vzhľadom na novú spoločensko-politickú situáciu ako pochybné.⁹⁵ Podľa zmieneného nariadenia boli prísne posudzovaní najmä príslušníci minorít, židovskej alebo rómskej. K žiadosti sa vyjadrovalo nielen živnostenské spoločenstvo, ale i okresný policajný náčelník a obec. Pri vyšetrovaní sa zisťovali majetkové, náboženské, etnické a priestupkové náležitosti. Najpodstatnejším sa javilo byť vyjadrenie zo strany policajného oddelenia. Občanom s rómskou alebo židovskou národnosťou boli oficiálne žiadosti zamietané z rôznych dôvodov, skutočným však bola ich etnická príslušnosť.⁹⁶

Niektorí ohlasovatelia si rozhodnutie o založení živnosti rozmysleli. Pod tlakom udalostí odohrávajúcich sa v štáte a správania sa jeho predstaviteľov k vlastným občanom získanú živnosť vrátili, prevádzky zatvorili alebo vôbec nevznikli. O. i. to bol prípad známej českej firmy Nábytok Osolsobě z Rousínova, ktorá mala v tom čase v Nitre na Wilsonovej ulici založenú vzorkovňu a svoj obchod chcela rozšíriť.⁹⁷ Vzťah predstaviteľov vládnej moci na Slovensku k obyvateľom českej

⁹² ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353. Ministerstvo hospodárstva krajiny Slovenskej. Rezort obchodu, priemyslu a živností, s. 1.

⁹³ Vládne nariadenie z dňa 9. októbra 1938 č. 219/1938 Sb. z. a n. o dočasných obmedzeniach v živnostenskom a inom zárobkovom podnikaní

⁹⁴ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, Ministerstvo hospodárstva krajiny Slovenskej. Rezort obchodu, priemyslu a živností, s. 2.

⁹⁵ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, Ministerstvo hospodárstva krajiny Slovenskej. Rezort obchodu, priemyslu a živností, s. 3.

⁹⁶ ŠA NR, f. OÚN, 1923 – 1945, kr. 356. Ohlasovanie živností Michala Gizmana, Karola Weisza.

⁹⁷ Živnosť firma získala 8. 1. 1937. ŠANR, f. OÚN, 1923 – 1945, kr. 356. Výmer Okresného úradu v Nitre.

národnosti však prinútil Richarda Osolsobého⁹⁸ prehodnotiť vlastný podnikateľský zámer a koncom roka 1938 zanikla i nitrianska vzorkovňa.⁹⁹

Obmedzovanie živnostenského podnikania zasiahlo aj do života Sereny Holländerovej. Tá ešte 27. októbra 1938 ohlásila, že chce v Nitre na Svätováclavskej ulici č. 29 realizovať živnosť s krátkym, strihovým a módnym tovarom.¹⁰⁰ O štyri dni nato, 31. októbra, Okresný úrad v Nitre konštatoval, že v prípade žiadateľky nie sú známe žiadne okolnosti, ktoré by jej v zmysle § 5 a 6 živnostenského zákona a § 9 vládneho nariadenia č. 219/38¹⁰¹ bránili vo vydaní takéhoto živnostenského listu.¹⁰² Už 4. novembra však vyšlo vládne nariadenie č. 265/1938, prikazujúce opätovné preskúmanie všetkých živnostenských oprávnení, ktoré boli po 1. marci toho roku novoudelené alebo ktoré sa dovtedy uplatňovali na území iného mesta. Tie mohli byť – na základe § 2 príslušného zákona – po opätovnom prešetrení odňaté alebo zrušené.¹⁰³ Zrejme na tento paragraf doplatila i samotná Holländerová. Dňa 9. januára 1939 jej bol živnostenský list odňatý. Údajným dôvodom boli obavy, že vykonávanie živnosti by malo „škodlivé následky na súťažné pomery“ v krajine.¹⁰⁴ Dá sa predpokladať, že Serena Holländerová, dovtedy podnikajúca v Dunajskej Strede, správne predvídala či aspoň vytušila možné nebezpečenstvo a reprezentovala tak typický príklad obyvateľa snažiaceho sa uniknúť hlbšie do vnútrozemia krajiny pred zabratím južných oblastí cudzou mocnosťou, najmä ak poznala situáciu v Maďarsku, kde v tom čase platil prvý protižidovský zákon určujúci numerus clausus Židov v ekonomike štátu na 20 %.¹⁰⁵ Uvádžanie predmetného nariadenia slovenských úradov do praxe malo na ekonomickú situáciu rodiny Holländerovcov zrejme ešte hlbší dosah. Žigmund Holländer (v spisových materiáloch sa uvádza aj nemecká podoba mena Sigmund), ktorý bol so Serenou v príbuzenskom vzťahu¹⁰⁶, prišiel pravdepodobne o živnostenský list, umožňujúci mu nakupovať múku a koloniálny tovar.¹⁰⁷ Podobne ako Serene,

⁹⁸ O jeho živote pozri: FLORIÁNOVÁ, Veronika. Nábytek Osolsobě. Proměna nábytkové tvorby v období 1860 – 1940. Magisterská diplomová práca. Brno: Masarykova univerzita v Brne, 2014, 149 s.

⁹⁹ ŠA NR, f. OÚN, 1923 – 1945, kr. 356.

¹⁰⁰ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, Okresný úrad v Nitre ako živnostenský úrad. Číslo: 21994/38.

¹⁰¹ Zákon č. 259/1924 zo dňa 10. októbra 1924. Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. In Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1924. Částka 125. Vydáno dne 1. prosince 1924, s. 1575-1626.

Vládní nařízení 265 ze dne 4. listopadu 1938 o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výdělečném podnikání. In Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1938. Částka 90. Vydáno dne 4. listopadu 1938, s. 1100.

¹⁰² ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, čís. jedn. 8806/38. Nitra, 31. október 1938.

¹⁰³ Vládní nařízení 265 ze dne 4. listopadu 1938 o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výdělečném podnikání. In Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1938. Částka 90. Vydáno dne 4. listopadu 1938, s. 1100. (Dostupné online: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1938/090-1938.pdf>.)

¹⁰⁴ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, Okresný úrad v Nitre. Číslo: 21994/1938.

¹⁰⁵ LANG, Tomáš. Zbavení práva – majetku – života. Židia na arbitrážnom území juhozápadného Slovenska 1938 – 1947. Nové Zámky: Finecom, s. r. o., 2018, s. 13-62.

¹⁰⁶ Vzhľadom na zhodu priezviska sa dá predpokladať, že išlo buď o súrodencov, ktorí obývali v Nitre ten istý dom na ulici Svätováclavskej 29, alebo priamo o manželov.

¹⁰⁷ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, čís. jedn. 8859/38. Nitra, 4. november 1938.

i jemu bolo prevádzkované živnosti na začiatku novembra 1938 povolené¹⁰⁸ a taktiež sa konštatovalo, že voči tomuto československému štátnemu príslušníkovi „v ohľadu politickej spoľahlivosti nebolo proti nemu závad“. O ďalšom postupe voči jeho osobe archívne pramene mlčia, je ale pravdepodobné, že jeho podnikanie stihol veľmi podobný, ak nie aj taký istý osud ako Serenino, pretože patril k židovskej menšine.¹⁰⁹

Komplikácie s výkonom živnosti v Nitre zasiahli aj Ernesta Rittersporna. Dňa 6. mája 1938 oznámil Okresnému úradu v Nitre, že sa plánuje presťahovať z Lapášskych Ďarmôt do Nitry na Sv. Václavskú ulicu č. 1, kde sa mienil aj naďalej zaoberať drobným podnikaním – prevádzkovaním obchodu s rozličným tovarom (na ktoré mal vydané oprávnenie z roku 1928), so strižným, krátkym tovarom a konfekciou (oprávnenie mu bolo udelené v roku 1937). Plánoval uplatniť i koncesiu (vydanú Krajiniským úradom v Bratislave v roku 1930) na obchod s pálenými liehovými nápojmi v uzatvorených fľašiach.¹¹⁰ V polovici novembra 1938 četnícka stanica v Nitre informovala pracovníkov Okresného úradu v Nitre, že voči menovanému Ernestovi Ritterspornovi nie sú žiadne námietky v zmysle paragrafov 5 a 6 živnostenského zákona.¹¹¹ Podobný postoj zaujalo koncom decembra toho istého roku aj Obchodné grémium v Nitre¹¹², tvrdiac, že „obchod, v ktorom Rittersporn zamýšľa podnikáť, disponuje len menšími priestormi, navyše sa nachádza „na najvyššej ulici“ mesta a preto jeho otvorenie nijako neohrozí hospodárske záujmy nitrianskeho obchodníctva a nijako nie je v rozpore ani s vládny nariadením č. 265/1938“¹¹³. Napriek záverom četníckej stanice i obchodného grémia však Okresný úrad v Nitre ešte koncom roka 1938 vydal Ritterspornovi zamietavé rozhodnutie. V rozpore s konštatovaním grémia sa odvolával na verejný záujem, ktorý by bol v tomto prípade ohrozený. Tŕňom v oku sa stala najmä koncesia na pálené liehovité nápoje – tých vraj bolo v Nitre beztak dosť a navyše sa mali podporovať len také živnosti, ktoré by vyhovovali potrebám majoritného obyvateľstva mesta. Za takéhoto živnostníka okresný úrad Rittersporna nepovažoval, lebo – ako sa píše aj v zdôvodnení – „Ernest Rittersporn bol žid, a ako žid bude mávať v soboty obchod zatvorený, pričom práve v tento deň sú, podľa tordeña úradu, Nitrania naučení robiť väčšie nákupy, aby mohli následne dodržiavať nedeľný pokoj“¹¹⁴. Už zo samotného odôvodnenia sa tak dá vytušiť, že pod rúškom „verejného záujmu“ sa skrýval skôr zámer nepripustiť ďalšieho Žida k účasti na hospodárskom živote v meste Nitra.¹¹⁵ Zaujímavý je tiež fakt, že sa neargumentovalo vtedy častým stereotypným spôsobom – Židia predávajúci alkohol

¹⁰⁸ ŠAN, f. OÚN, 1938, kr. 353, Okresný úrad v Nitre. Číslo: 22249/38.

¹⁰⁹ Sigmund Holländer: narodený v Nitre roku 1903, posledné známe miesto pobytu Buchenwald. Dostupné online: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=3917770 (cit. 4. 3. 2020).

¹¹⁰ Slávny Okresný úrad Nitra. V Nitre dňa 6. mája 1938.

¹¹¹ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Nitra, 22. XI. 1938. Čís. jedn. 9200/1930.

¹¹² ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Obchodné grémium (Odborné živnostenské spoločenstvo obchodníkov) pre okres Nitriansky so sídlom v Nitre. Čís. j. 304/1938.

¹¹³ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Výťah zo zápisnice. Nitra, dňa 21. XII. 1938.

¹¹⁴ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Čís. jedn. 9920/38. Nitra, 27. december 1938.

¹¹⁵ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Okresný úrad v Nitre. Číslo: 10796/1938. Nitra, dňa 16. januára 1939.

ožobračujú Slovákov a ničia slovenské rodiny. Prípad mal ešte ďalšiu dohru. Vo februári 1939 sa zmienený živnostník odvolal proti rozhodnutiu Okresného úradu v Nitre na Krajský úrad v Bratislave, tvrdiac, že argumentácia možným neblahým hospodárskym vplyvom na súťažné pomery v meste nebola opodstatnená. Ďalej vysvetľoval situáciu, do ktorej sa dostal: živnosť v celom jej rozsahu uskutočňoval v Lapášskych Ďarmotách až do doby, kým ho družstevné hnutie donútilo činnosť ukončiť a nájsť si iné pôsobisko. Družstvu prenechal vlastné obchodné priestory, v apríli 1938 nahlásil okresnému úradu, že si plánuje preložiť živnosť do Nitry na Svätováclavskú ul. 1, pričom podľa vtedy platných predpisov voči tomu neboli žiadne námietky. Zároveň si prenajal obchodnú miestnosť spolu s bytom v tej istej budove až do novembra 1942, keď mala vypršať nájomná zmluva v jeho vlastných priestoroch v Lapášskych Ďarmotách pre družstvo. Ako sám tvrdil, do problémov ho dostala až situácia po 4. novembri 1938, keď bolo vydané vládne nariadenie č. 265/1938, umožňujúce so spätnou platnosťou prehodnotiť všetky živnostenské listy udelené od 1. marca toho roku a tiež všetky ohlášky zmien v miestach realizácie živností.¹¹⁶ Ani odvolanie sa na krajský úrad však nebolo úspešné. V zúfalej situácii si preto vo februári 1939 podal žiadosť na dopredaj skazitelného tovaru umiestneného v prevádzke obchodu. Miestne obchodné grémium sa opäť postavilo na jeho stranu, pričom uvádzalo, že by inak vznikla zbytočná škoda.¹¹⁷ Okresný úrad v Nitre podnikateľovi nakoniec vyhovel a určil mu trojmesačnú lehotu na dopredaj skladových zásob.¹¹⁸

Pomerne bezproblémovo sa, naopak, javil prípad živnosti Heleny Šteinerovej. Tá 20. októbra 1938 požiadala o udelenie dišpenzu (výnimky) od preukazu čias-točnej spôsobilosti, aby mohla vykonávať živnosť s detským a ženským odevným tovarom. Za krajčírku sa vyučila v Bratislave a podnikaním plánovala pozdvihnúť rodinný rozpočet, pretože – podľa jej slov – z manželovho platu nedokážu rodinu užiť. ¹¹⁹ Spoločenstvo miešaných živností pre Nitriansky okres v Nitre odporučilo vo februári 1939 dišpenzu udeliť a vydať jej živnostenský list¹²⁰, pretože neexistovali dôvodné podozrenia, že by jej činnosť mala negatívny vplyv na nitrianske hospodárstvo a súťažné pomery v obchodovaní.¹²¹ No už o niekoľko dní neskôr, po vyšetrovaní štátnym policajným úradom, sa situácia skomplikovala. Šteinerovej manžel bol podľa všetkého súkromným úradníkom s mesačným platom 600,- Kč. Šteinerová nevykonávala živnosť sama, ale v snahe zvýšiť rodinný rozpočet zamestnávala krajčírku, Židu z Podkarpatskej Rusi, ktorý predávané oblečenie šil.¹²² Po tomto zistení jej Okresný úrad v Nitre zamietol žiadosť

¹¹⁶ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Predmet: Ernest Rittersporn, odvolanie proti výmeru číslo 10796/1938 Okresného úradu v Nitre.

¹¹⁷ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Okresný úrad v Nitre. Číslo: 1836/1939.

¹¹⁸ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Obchodné grémium (Odborné živnostenské spoločenstvo obchodníkov) pre okres Nitriansky so sídlom v Nitre. Čís. j. 122/1939.

¹¹⁹ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Predmet: Helena Šteinerová, rod. Stern – žiadosť o udelenie dišpenzu.

¹²⁰ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Spoločenstvo miešaných živností pre Nitriansky okres v Nitre. Číslo: 148/1939.

¹²¹ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Výťah zo zápisnice o schôdzi predstavenstva spoločenstva konanej dňa 14. februára 1939 v Živnostenskom dome.

¹²² ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 360. Štátny policajný úrad v Komárne. Ku čís. 1309/1939.

o prevádzkovanie živnosti, odvolávajúc sa na mimoriadnu hospodársku situáciu a verejný záujem.¹²³

V prípade obmedzovania – a neskôr úplnej likvidácie – hospodárskeho života židovskej minority sa štát „predpripravil“ už v čase autonómie. Ešte 13. októbra 1938 Krajský úrad v Bratislave nariadil podľa výnosu Ministerstva hospodárstva Slovenskej krajiny súpis všetkých výčapníckych a hostinských živností na Slovensku. Okrem bežných údajov¹²⁴ sa malo uvádzať i náboženstvo a národnosť žiadateľa. Súpisy mali čo najrýchlejšie vykonať obvodné, resp. obecné notárstva.¹²⁵ Takýmto spôsobom vznikli úvodné zoznamy, ktoré boli neskôr podkladom pre zásahy štátu do vlastníckych práv židovského obyvateľstva. Už v marci 1939 vydala slovenská vláda nariadenie č. 40/1939 Sl. z. o mimoriadnych zásahoch do oprávnenia hostinských a výčapníckych živností¹²⁶, ktoré viedlo k neskoršej likvidácii približne 500 židovských podnikov na Slovensku. V tomto prípade išlo vôbec o jeden z prvých krokov režimu v procese vyradovania Židov z hospodárskeho života. O niekoľko mesiacov neskôr, v júli 1939, bolo prijaté ďalšie vládne nariadenie č. 169/1939 Sl. z. o revízii živnostenských oprávnení¹²⁷, ktoré následne Židov pripravilo o ďalších cca 700 koncesií v celoslovenskom meradle a umožnilo do podnikov dosadiť správcov.¹²⁸ I keď nariadenia priamo nezmieňovali židovské obyvateľstvo, z ich povahy i z antisemitského naladenia režimu bolo celkom zrejmé, ktoré skupiny obyvateľstva mali prioritne zasiahnuť. Podobne ako v prípade vyhotovenia zoznamu vlastníkov výčapníckych a hostinských živností to dopadlo i pri súpise evidujúcom majiteľov verejných lekární, ich nájomcov, zodpovedných správcov a lekárnických zamestnancov, ktorí boli židovského vyznania alebo židovského pôvodu. Pokyn na jeho vypracovanie prišiel vo februári 1939 z Krajského úradu v Bratislave a smeroval k jednotlivým okresným úradom a ich expozitúram.¹²⁹ Desať dní pred vyhlásením Slovenského štátu vypracovali takýto súpis úradníci Okresného úradu v Nitre. Podrobný výkaz obsahoval okrem iného občianstvo, národnosť, domovskú príslušnosť, náboženské vyznanie a v prípade krstu predmetnej osoby aj jeho miesto a dátum. Podľa zoznamu boli v Nitrianskom okrese štyria židovskí majitelia lekární a ďalšie štyri osoby boli židovskými zamestnancami niektovej z lekární v predmetnom okrese.¹³⁰ Následne v júni 1939 nariadením č. 145/1939

¹²³ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 358. Okresný úrad v Nitre. Číslo: 890/1939. V Nitre dňa 6. III. 1939.

¹²⁴ Akými boli napríklad meno a priezvisko majiteľa, druh oprávnenia podľa rozsahu, číslo koncesného oprávnenia či prípadné chyby pri výkone živnosti.

¹²⁵ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 363. Krajský úrad v Bratislave. Číslo: 335.229/13-1938, s. 1.

¹²⁶ Vládne nariadenie č. 40/1939 Sl. z. o mimoriadnych zásahoch do oprávnení hostinských a výčapníckych živností z 30. marca 1939. In *Slovenský zákonník*, r. 1939, č. 9, s. 38.

¹²⁷ Vládne nariadenie č. 169/1939 Sl. z. o revízii živnostenských oprávnení zo dňa 11. novembra 1939. Pozri: GAREK, Martin. Židia na území inkorporovanej Oravy v rokoch 1939 – 1945. In *Pamäť národa*, 2018, roč. 14, č. 1, s. 20.

¹²⁸ KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991, s. 55.

¹²⁹ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 363. Krajský úrad v Bratislave. Číslo: 3.691/11/1939, s. 1.

¹³⁰ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 363. Evidencia majiteľov lekární a lekárnického zamestnanectva židov, s. 1-2.

o usmernení počtu židovských zamestnancov v lekárňach¹³¹ bolo stanovené, že majiteľmi či koncesionármi týchto zariadení nemôžu byť Židia.

Postup štátnych úradov v riešení židovskej otázky na Slovensku bol pozorne sledovaný zo strany niektorých podnikateľov. Ich neúspech v podnikaní bol pripisovaný nezodpovednému a nevhodnému postupu štátnych úradníkov voči židovskej minorite. V januári 1939 napríklad pisateľ článku v miestnych novinách vyčítal úradom (konkrétne Krajinskému úradu v Bratislave), že uprednostnili židovskú firmu pri dodávke potravinových komodít pre miestnu nemocnicu, hoci ponuky podali tiež „kresťanskí“ obchodníci. Považoval to za zradu toľkokrát omieľaného hesla hlinkovcov: *Svoj k svojmu*. Autor kritiky síce uznával, že vyhrať v súťaži mala najlacnejšia ponuka, ktorú dala evidentne víťazná firma židovského podnikateľa, ale žiadal v takýchto prípadoch uplatniť postup, keď zadávateľ vyhlási len užšiu súťaž a hneď na jej začiatku vylúči z novej účasti židovských podnikateľov.¹³² Na úradoch sa množili anonymné udania občanov, v ktorých živnostníkov židovského pôvodu obviňovali z podvodného získania oprávnení. Napríklad v decembri 1938 boli takto nepodložené obžalovaní šiesti nitrianski podnikatelia: Ignác Weisz, Ignác Zobel, Kornél Adler, Adolf Weisz, Viliam Weisz a Hedviga Krosbaková.¹³³ Ako ukázalo vyšetrovanie, obvinenia sa nezakladali na pravde.

Koncom roka 1938 sa skončil bohatý spolkový život v meste¹³⁴, ktorý bol úzko previazaný s politickou angažovanosťou. Spolky sa sústredili najmä na kumuláciu občanov s rovnakým náboženským alebo politickým presvedčením, pričom pripravovali rôzne typy podujatí, ktoré členov spoločností spájali a zabezpečovali im zmysluplné trávenie voľného času. Neodmysliteľnou súčasťou spolkového života boli diskusie na rôzne otázky politického, ale aj spoločenského života v meste a v republike. Najviac štátoprávne zmeny zasiahli židovské spolky, ktoré boli vládnuou stranou všetky zrušené. V Nitre ich bolo 15.¹³⁵ Vládna moc následne prevzala ich majetok v hodnote vyše 565 tisíc korún.¹³⁶ Ušetrené však nezostali ani ostatné spolky a odborové organizácie. Zakázané boli všetky miestne pobočky československých odborových organizácií a spolky ideologicky opozitné voči

¹³¹ Vládne nariadenie č. 145/1939 Sl. z. o vylúčení židov z práv na verejné lekárne a o usmernení počtu zamestnancov v lekárňach z dňa 26. júna 1939. In Slovenský zákonník, r. 1939, č. 145, s. 285-287.

¹³² Tak sa nerieši židovská otázka. In Nitrianska stráž, 1939, roč. 19, č. 2, s. 1-2.

¹³³ ŠA NR, f. OÚN, 1923 – 1945, kr. 356. Anonymné udanie na nitrianskych živnostníkov.

¹³⁴ Činnosť spolkov bola zastavená nariadením vlády Slovenskej krajiny zo dňa 16. 12. 1938.

¹³⁵ Išlo o tieto spolky: Nitrianska ortodoxná Chevra Kadiša, Spolok Talmud Thora, Nitriansky židovský nemocenský dobročinný spolok Unio v Nitre, Spolok Novosionistická organizácia v ČSR – miestna skupina v Nitre, Ústredný zväz sionistický – miestna skupina v Nitre, W. I. Z. O. – Organizácia sionistických žien a dievčat v Nitre, Spolok Agudas Jisroel – spolok mladíkov v Nitre, Miestna skupina židovskej mládeže Betar pre Slovensko v Nitre, Židovský halierový spolok v Nitre, Spolok Misrachí v Nitre, Poel Zedek – nitriansky izraelitský nemocenský a pohrebný spolok a modlitebňa v Nitre, Spolok „Židovská patronáž“ v Nitre, Machazike Hatora v Nitre, Židovská telocvičná a športová jednota MAKABI. ŠA NR, f. Štátny policajný úrad v Nitre (ďalej lež ŠPÚN), 1939 – 1942, kr. 6. List Štátneho policajného úradu v Nitre adresovaný Ústrednému hospodárskemu úradu v Bratislave dňa 28. 11. 1940.

¹³⁶ ŠA NR, f. ŠPÚN, 1939 – 1942, kr. 6. Zápisnica napísaná na Štátnom policajnom úrade v Nitre o prevzatí majetku židovských spolkov v Nitre zo dňa 24. 1. 1941

Hlinkovej slovenskej ľudovej strane. Stanovy zvyšných spolkov (vzniknutých pred 6. októbrom 1938) prešli dôslednou revíziou. Spolu bolo v Nitre v rokoch 1938 a 1939 zrušených alebo sa rozpadlo 41 spolkov a organizácií (okrem už spomenutých židovských).¹³⁷ Ich majetok takisto prevzali do správy organizácie strany. Časť majetku zrušených spolkov bola prevedená na pôžičku hospodárskej obrody Slovenska.¹³⁸ V Nitre naďalej fungovalo 36 spolkov a odborových združení, z ktorých bolo osem poľnohospodárskych, sedem stavovských a odborových.¹³⁹

Utečenecká vlna spôsobená udalosťami v roku 1938 a jej vplyv na hospodársky život v Nitrianskom okrese

Do krajiny, Nitru nevynímajúc, začali vo zvýšenej miere prúdiť utečenci, resp. staronoví obyvatelia už v polovici roka 1938. Situáciu blížiacu sa nebezpečenstvu reflektovali aj obyvatelia susedných štátov, snažiac sa stiahnuť z ohrozených či priamo zabratých území ďalej do „vnútrozemia“, preč od hitlerovskej hrozby. To sa odrazilo na náraste žiadostí o znovupriznanie domovských práv v mestách v Československu, ktorých získanie bolo prvým a nevyhnutným krokom k nadobudnutiu československého občianstva. Už v lete 1938 žiadal Samuel Melyon, kožušník z Viedne, toho času s nemeckým občianstvom, o znovuudelenie domovského práva pre seba i svoju rodinu v Nitre. Odvolával sa na skutočnosť,

¹³⁷ Išlo o nasledujúce spolky, organizácie a zväzy: Solidarita – združenie pre obranu práv a pre sociálnu pomoc v ČSR, Miestny odbor československých živnostníkov národných socialistov pre Slovensko v Bratislave, Československá občianska beseda, Československý šachový klub, Miestna skupina maďarského kultúrneho spolku na Slovensku SZEMKE, Dramatický krúžok divadelných ochotníkov – Čapek, Klub československých filatelistov, Federova delnícka telocvičná jednota, Telocvičná jednota Sokol, Robotnícka telocvičná jednota, Spolok 48. okresnej telocvičnej jednoty robotníckej zväzu RTJ, Atletický klub Nitra, Sokolská župa Nitrianska „Svätoplukova“, Nitrianska Orolská župa Cyrilometodejská, Jednota československého Orla, Jednota proletárskej telovýchovy, Jednota československých gážístov, Župný odbor Československej zemskej sudcovskej jednoty – odbor Nitra, Miestna skupina jednotného zväzu súkromných obchodných a priemyselných zamestnancov v ČSR v Nitre, Odbočka Zväzu československých dôstojníctva v Nitre, Zväz československých rotmajstrov, Odbočka Zväzu československých súdnych úradníkov, Odbočka Československého zväzu štátnych kancelárskych úradníkov, Miestna skupina Zväzu zamestnancov tabakovej réžie ČSR v Nitre, Miestna odbočka Zväzu riadičov automobilov a zamestnancov motorovej dopravy v ČSR v Nitre, Krajinský spolok učiteľov meštianskych škôl v Nitre, Okresné združenie úradníkov, učiteľov a zriadencov republikánskej strany zemeľského a maloroľníckeho ľudu, Miestna skupina Zväzu lučebného robotníctva v ČSR v Nitre, Miestna skupina Priemyslového zväzu lučebného, sklárskeho a keramického delníctva v ČSR, Odbočka „Robotníckej akadémie vzdelávajúceho ústredia československých spolkov robotníckych, Miestna skupina Zväzu robotníctva stavebného, kamenárskeho a keramického priemyslu v ČSR v Nitre, Odborové združenie delníkov rezníckych a uzenárskych v ČSR v Nitre, Miestna skupina Jednotného zväzu drevodielníkov v ČSR v Nitre, Národné združenie odborových organizácií v Prahe – odbočka v Nitre, sekcia kovodielníkov, Národné združenie odborových organizácií v Prahe – odbočka v Nitre, sekcia kožorobotníkov, Odborová organizácia zamestnancov cukrovarského priemyslu v ČSR pre Nitru a okolie, Miestna jednota Československej obce legionárskej, Národná garda 107 mesta Nitry, Zväz priateľov ZSSR v ČSR – odbočka v Nitre, Odbočka združenia italských legionárov, Spolok absolventov odbornej školy hospodárskej v Nitre. ŠA NR, f. ŠPÚN, 1939 – 1942, kr. 6. Zoznam existujúcich a zaniknutých spolkov v Nitre.

¹³⁸ ŠA NR, f. ŠPÚN, 1939 – 1942, kr. 6. List MV adresovaný okresným riaditeľom dňa 26. 4. 1939.

¹³⁹ ŠA NR, f. ŠPÚN, 1939 – 1942, kr. 9. Zoznam spolkov v Nitre v roku 1941.

že je rodákom z Nitry, kde prežil i prvých 6 rokov svojho života a do roku 1922 bol evidovaný ako jej občan. Neskôr sa spolu s rodičmi odsťahoval do Viedne, no jeho manželka bola taktiež rodáčkou z územia Slovenska – narodená v Bratislave, kde v roku 1928 uzatvorili aj manželstvo. Žiadosť opieral i o občianstvo otca a jeho domovské právo, ktoré mu bolo ponechané až do smrti v roku 1931, lebo veľkú časť života prežil ako podnikateľ v oblasti kožušníctva v Nitre.¹⁴⁰ Úrady mu žiadosť odsúhlasili. Poslednou podmienkou, ktorú musel menovaný splniť, bolo zaplatenie správneho poplatku do mestskej pokladnice v hodnote 1200,- Kč do dvoch týždňov od vydania vyrozumienia.¹⁴¹ Približne v tom istom čase predložil žiadosť o prinavrátanie domovského práva aj jeho brat Max Melyon, pretože, ako sám tvrdil, „... ako majiteľ realitnej kancelárie nepredvída vo Viedni šťastnú budúcnosť“. Domovské právo mu bolo prisľúbené, vyrubovaný poplatok bol určený na 1500,- Kč.¹⁴² Ďalší osud bratov Melyonovcov nie je známy, no keďže išlo s najväčšou pravdepodobnosťou o príslušníkov židovskej menšiny¹⁴³, dá sa predpokladať, že presunom na Slovensko nadhlo pred perzekúciami zo strany vládnej moci neunikli.

O pridelenie domovského práva v tom čase žiadal i Dr. Eugen Stránsky, detský lekár pôvodom z Nitry, ktorý vyštudoval lekárstvo na univerzite vo Viedni, kde sa hneď po škole aj zamestnal. V odbore zotrval do júna 1938, keď bol prepustený. Od 6. augusta 1938 sa opäť nachádzal v Nitre, prebýval u svojho otca Izidora Stránskeho, advokáta a právneho poradcu mesta Nitry. Obecná rada a finančná správa mu odsúhlasili udelenie domovského práva a správny poplatok mu vymerali vo výške 1000,- Kč. V odôvodnení bolo vyzdvihnuté, že aj počas pobytu vo Viedni často cestoval domov do Nitry, navyše ako lekár v oblasti detských chorôb mohol byť pre mesto jednoznačne prínosný. Jeho erudovanosť podkládali oznámením o početných odborných prácach, ktoré v danom odbore publikoval.¹⁴⁴ Aj v tomto prípade však išlo s najväčšou pravdepodobnosťou o príslušníka židovského obyvateľstva, preto je možné, že odchodom do domoviny situáciu nevyriešil nadhlo.¹⁴⁵

Vykonávanie rozhodnutí Viedenskej arbitráže naplno zasiahlo do infraštruktúry na južnom Slovensku. Sieť železníc tu bola dobudovaná do relatívne

¹⁴⁰ ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 30. Slávne obecné zastupiteľstvo mesta Nitry! Wien, 6. júna 1938.

¹⁴¹ ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 30. Spis č. 14.655/38-N. 2. júla 1938. Predmet: Samuel Melyon – prisľúbenie domovského práva.

¹⁴² ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 30. Zo zasadnutia obecného zastupiteľstva mesta Nitry dňa 10. júna 1938. Číslo 367 o. z.

¹⁴³ Židom bol minimálne ich otec, keďže sa v dokumente „Zo zasadnutia obecného zastupiteľstva mesta Nitry dňa 10. júna 1938. Číslo 367 o. z.“ spomína, že otec oboch spomínaných Adolf Melyon bol zapísaný v „obrieskovej knihe nitrianskej ort. izr. náboženskej“. ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 30. Zo zasadnutia obecného zastupiteľstva mesta Nitry dňa 10. júna 1938. Číslo 367 o. z.

¹⁴⁴ ŠA NR, f. MÚN, 1938, kr. 30. Zo zasadnutia obecného zastupiteľstva mesta Nitry dňa 25. augusta 1938. 491 o. z. 16142/1938/N.

¹⁴⁵ Jeho otec Dr. Izidor Stránsky je vedený ako člen židovskej náboženskej obce „Ješurun“ v Nitre. In Nitra 1931. Nyitravármegye. Nitra: Lówy Antal és Fiai, 1931. Dostupné na internete: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOMORJA_Nyitravarmegye/?pg=148&layout=s (s. 149); tiež: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOMORJA_Nyitravarmegye/?pg=30&layout=s&query=str%C3%A1nsky (cit. 6. 3. 2020).

uspokojivej podoby až v čase medzivojnového Československa. V roku 1938 bola znova prerušená, v dôsledku čoho stratila napríklad Bratislava priame prepojenie so stredným a východným Slovenskom. Problematickým sa stalo aj spojenie slovenského územia s českým – to si muselo vystačiť len s úsekom trate Brno – Turčianske Teplice. Výrazný záber južných oblastí Slovenska teda spôsobil i fatálne ochromenie celej tunajšej železničnej prepravy.¹⁴⁶ Pozornosť autonómnej slovenskej vlády tak nutne zaujala aj otázka doriešenia novej podoby infraštruktúry.¹⁴⁷ V prvých týždňoch bola v nitrianskom regióne obmedzená osobná železničná preprava. Na spoji medzi mestami Prievidza a Nové Zámky obsluhovali železničiarci cestujúcich len po zástavku v obci Branč. Trať v smere Zlaté Moravce – Nové Zámky mala konečnú zastávku na slovenskej strane v obci Vieska nad Žitavou, cesta z Bratislavy do Nových Zámkov sa končila v Ivanke pri Nitre a linku Leopoldov – Galanta prevádzkovali železnice len po stanicu v Sereďi.¹⁴⁸ Pretrvávajúci problém so železničnou infraštruktúrou sa v skutočnosti začal riešiť až po ďalšej závažnej politickej zmene, po vzniku Slovenského štátu v marci 1939.

Zmenám sa nevyhla ani pravidelná osobná hromadná cestná doprava. V danom čase sa zisťovalo, aký bol skutkový stav v oblasti koncesií na pravidelnú dopravu osôb motorovými vozidlami. Koncesie, ktoré už stratili opodstatnenie, resp. ktoré už neboli efektívne, mali byť zrušené a naopak – v prípade potreby sa malo zaistiť nové linkové spojenie s okolitými dedinami či mestami.¹⁴⁹ Úplne zanikla autobusová doprava osôb zabezpečovaná Tomášom Prajzom, prepájajúca Nitru, Veľké Janíkovce, Čechynce a Veľký Cetín. Čiastočne tiež zanikla autobusová preprava osôb zaisťovaná Ladislavom Bartom na linke Šaľa – Trnovec nad Váhom – Nitra. V sledovanom období ju nahradila značne skrátená trasa: Nitra – Močenok a späť. Podobne skrátená bola niekdajšia linka trasy Vráble – Veľký Lapáš – Nitra, v tom čase už premávajúca len medzi Veľkým Lapášom a Nitrou. Okresný úrad v Nitre nepovažoval za potrebné doplniť existujúcu sieť liniek o ďalšie, resp. udeliť ďalšie koncesie na ich prevádzkovanie. Argumentoval dostačujúcim pokrytím regiónu nielen cestnou, ale aj železničnou dopravou.¹⁵⁰ Vzniknutú situáciu, keď niektoré okolité obce zostali bez pravidelnej cestnej dopravy, riešili svojpomocne samotní držiteľia koncesií v spolupráci s miestnymi úradníkmi. V obci Urmín (dnešné Mojmirovce) sa očakávalo schválenie pozmenenia koncesie, ktorá by Maďarskom zabrané obce jednoducho obchádzala. Hromadná doprava pre miestnych by tak ostala zabezpečená, spoj by však viedol inými cestami.¹⁵¹ Naopak, úradníci v Ivanke pri Nitre tvrdili, že tu bolo dostačujúce železničné spojenie, dopĺňať cestné spoje ďalšími linkami hromadnej dopravy preto nebolo nutné.¹⁵²

¹⁴⁶ SABOL, ref. 1, s. 228.

¹⁴⁷ SABOL, ref. 1, s. 229.

¹⁴⁸ Zmeny železn. osobnej dopravy. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 45, s. 3.

¹⁴⁹ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 363. Odpis. Krajinský úrad v Bratislave. Číslo: 68.007/13-1939.

¹⁵⁰ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 363. Četnícka stanica v Nitre, okres Nitra. Číslo jedn. 1388/39.

¹⁵¹ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 363. Četnícka stanica Urmín, okres Nitra. Čís. jedn. 696/39.

¹⁵² ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 363. Četnícka stanica Ivánka pri Nitre, okres Nitra. Číslo jednania: 769/39.

Okrem zabezpečenia nových hraníc, dohodnutia možností ich prechodu, utečeneckej vlny, ktorú bolo potrebné niekde umiestniť, zásobovať a zabezpečiť jej základné životné potreby, sa vykonanie prvej Viedenskej arbitráže stalo tragédiou pre mnoho rodín, ktoré zostali rozdelené, každá v inej krajine. Z územia nitrianskeho regiónu boli okresnými úradmi na príkaz vlády vykázaní ľudia s maďarskou štátnou príslušnosťou, vedení v obciach pripojených k Maďarsku. V odôvodnení sa uvádzalo, že by mohli byť pre republiku nebezpečenstvom a značnou finančnou záťažou, pretože boli bez finančných prostriedkov.¹⁵³ Minister financií centrálnej vlády Josef Kalfus upozorňoval na skutočnosť, že odčlenenie pohraničného územia od republiky znamenalo pre štátny rozpočet stratu 40 % z vyberaných daní, pričom výdavky zostali zachované v dôsledku opatrení, akými boli napríklad májová a septembrová mobilizácia.¹⁵⁴ Viedenská arbitráž znamenala pre mnohých obyvateľov i stratu príležitosti na uživenie svojich rodín. Azda v najkritickejšom rozporení sa ocitli malí slovenskí a českí roľníci vlastníaci pôdu do 5 hektárov.¹⁵⁵ Nasledujúce obdobie sa pre nich stalo doslova bojom o prežitie. O nič lepšie nedopadli ani obyvatelia dedín, prevažne slovenských, ktorým odčlenenie južnoslovenského územia doslova rozdelilo ich osobný majetok. Neraz sa stávalo, že kým domy im ostali v slovenskej časti krajiny, polia a hospodárske budovy sa ocitli v maďarskom zábore. Negatíva však pocítili i tí, ktorí ostali pracovať v strategických podnikoch v Maďarsku. Veľká časť slovenských odborníkov si udržala miesta hlavne v elektrárňach a na železničiach, kde väčšina z nich pôsobila až do apríla 1942.¹⁵⁶

Značné finančné prostriedky si vyžadovala akcia sťahovania úradníkov, štátnych zamestnancov a súkromných osôb z oblastí odstúpených susedným štátom, ale i akcia vypovedania českých zamestnancov zo Slovenska, nesúca názov „štátní akce stěhovací“. Už koncom októbra 1938 bolo na Okresný úrad v Nitre doručené nariadenie, podľa ktorého mali všetky okresné úrady na slovenskom území vykonať súpis bytových zariadení, ktoré zostali opustené po zabratí územia Poľskom, Nemeckom a boli alebo sa dalo očakávať, že zanedlho budú zabraté maďarským vojskom. Súpis mal obsahovať aj informácie o momentálnom bydlisku pôvodných majiteľov, o tom, či je zariadenie zbalené a pripravené na odsťahovanie, ale tiež sumár nábytku, perín, bielizne a podobne.¹⁵⁷

Z popudu ministerstva pôšt a telegrafov, ktoré sa zaoberalo otázkou hromadného sťahovania bytových zariadení a zvrškov zamestnancov svojho odboru, a po následnej dohode s ministerským predsedom Beranom došlo koncom decembra 1938 k rozhodnutiu usporiadať akciu, ktorá by koordinovala postup pri premiestňovaní všetkých štátnych zamestnancov z akýchkoľvek rezortov. Na tento účel bol ministerstvom dopravy vypracovaný návrh na vytvorenie oddelenia na ministerstve, ktoré by bolo poverené riešením štátnej akcie sťahovacej. To od začiatku vyvíjalo snahu nájsť spôsob, ako rozšíriť možnosť sanácie výdavkov

¹⁵³ ŠA NR, f. OÚN, 1923 – 1945, kr. 356. Vypovedanie z územia Česko-Slovenskej republiky.

¹⁵⁴ HLAVNÝ PRÍKAZ: Pracovať a sporiť. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 43, s. 3.

¹⁵⁵ SABOL, ref. 1, s. 229.

¹⁵⁶ SABOL, ref. 1, s. 230.

¹⁵⁷ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, Ministerstvo vnútra Slovenskej krajiny. Číslo: 71/1938. Byty v obsadenom území, sťahovacia akcia.

dotknutých osôb štátnou pokladnicou i pre tých zamestnancov – a do budúca eventuálne i súkromných osôb –, ktorým toto právo automaticky neprislúchalo.¹⁵⁸ Pri ministerstve sociálnej a zdravotní správy zároveň vznikol Ústav pro péči o uprchlíky, ktorý okrem koordinácie akcie presunu občanov českej národnosti do Čiech riešil i presun tej časti obyvateľstva, ktorá nemala dostatočné prostriedky na kompenzáciu nákladov spojených so sťahovaním vlastného hnutel'ného majetku.¹⁵⁹ K takýmto osobám patrilo aj penzionované obyvateľstvo.¹⁶⁰ Na štátnej akcii sťahovacej sa mali povinnosť zúčastniť všetci štátni zamestnanci, ktorí po 25. septembri 1938 počas aktívnej činnosti zanechali svoje bytové zariadenie a zvršky na odstúpenom území. Medzi štátnych zamestnancov sa rátali aj učitelia štátnych a občianskych škôl. Z povinnosti zúčastniť sa na akcii boli vyňaté osoby, ktoré sa do posledného dňa kalendárneho roka, teda do 31. 12. 1938, samy presťahujú.¹⁶¹ Od novembra 1938 pôsobil pri ministerstve sociálnej starostlivosti a verejného zdravotníctva v Bratislave ústav s tým istým názvom, poverený riešením existenčných otázok utečencov z Maďarska na Slovensko.¹⁶² V januári 1939 bolo v nitrianskom správnom obvode ubytovaných dovedna 530 utečencov. Využívali sa na to všetky voľné bytové jednotky, hotely alebo hostince. Tieto možnosti sa však rýchlo zaplňali. Utečenci boli finančne a vecne podporovaní zväčša príbuznými, aby následky ich vysťahovania z domova boli čo najznesiteľnejšie. Časť utečencov si ubytovanie nemohla dovoliť, prípadne nevedela nájsť, a tak ich ústav pre starostlivosť o utečencov v spolupráci s okresným úradom vysielal na väčšie hospodárstva a majetky.¹⁶³ Väčšinu utečencov tvorili roľníci, ktorí boli usádzaní na blízkych veľkostatkoch. Mnohí z nich si postupne svojpomocne našli prácu v poľnohospodárstve alebo si prenajali pozemky a opäť sa venovali roľníčeniu. Prílev nových roľníkov vyvolával v okrese zameranom na poľnohospodársku produkciu napätie, ktoré často prerastalo do násilností. Pracovné možnosti a platové pomery sa totiž s príchodom utečeneckej pracovnej sily výrazne zredukovali.¹⁶⁴

Nie všade prijímali novousadlíkov s rovnakým nadšením. To bol aj prípad Davida Eichenbauma, podľa domovského práva prináležiaceho do obce Sevluš v Podkarpatskej Rusi, ktorý sa v sledovanom období presťahoval z Tekovských Šarlúh (dnes Tekovské Lužany) na Párovskú ulicu č. 37. Už v decembri 1938 sa začali objavovať námietky proti jeho pobytu v Nitre, odôvodňované verejným záujmom, pretože bol označený za „nežiaduci živel“ a bolo mu odporúčané, aby

¹⁵⁸ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 36, Zpráva pro pana ministra, s. 1.

¹⁵⁹ Národní archiv v Praze (ďalej len NA v Praze), f. Státní akce stěhovací (ďalej len STAS). Působnost ústavu pro péči o uprchlíky. Pozrei tiež: ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 36, Zpráva pro pana ministra, s. 1-2.

¹⁶⁰ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 36, Dodatečná zpráva pro pana ministra k návrhu vládního usnesení o státní akci stěhovací, s. 1.

¹⁶¹ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 36, Usnesení vlády Česko-Slovenské republiky ze dne 1938 o státní akci stěhovací.

¹⁶² HETÉNYI, Martin. Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945. Nitra: UKF v Nitre, 2008, s. 81.

¹⁶³ HETÉNYI, ref. 162, s. 84-85.

¹⁶⁴ HETÉNYI, ref. 162, s. 86.

sa vrátil na Podkarpatskú Rus.¹⁶⁵ Podobný bol aj prípad Jozefa Navrátila, pred Viedenskou arbitrážou obyvateľa Komárna, koncom roka 1938 už obývajúceho Jesenskú ul. č. 17 v Nitre. Do mesta bol pridelený ako oficiál k okresnému úradu,¹⁶⁶ no s jeho pobytom sa tu dlhodobo nerátalo. Bolo mu odporúčané, aby sa držal domovského práva a odsťahoval sa do Prahy VIII – Libne.¹⁶⁷ V prejave nevôle s jeho pobytom na území autonómneho Slovenska je možné vidieť i ďalší trend typický pre skúmané obdobie – snahu krajiny zbavovať sa českých úradníkov.

Vypätý stav v meste a okolí po prijatí utečeneckej vlny viedol začiatkom roka 1939 k zostreniu rétoriky miestnych predstaviteľov HSLS v otázke zamestnaneckej politiky. V tlačovom orgáne nitrianskej odbočky Hlinkovej gardy Nitrianska stráž sa objavilo niekoľko výziev redakcie adresovaných občanom a kompetentným štátnym úradom. Jedna apelovala na starších, už penzionovaných ľudí, ktorí vraj v úradoch zaberali miesta mladým nezamestnaným, a tak im bránili v získavaní živobytia.¹⁶⁸ Druhá výzva bola určená politikom, aby zriadili pracovné tábory pre chudobu, ktoré tejto skupine občanov mali zabezpečiť na jednej strane prácu, na druhej strane ošatenie a jedlo. Autor sa nezmieňoval o platových, ubytovacích a právnych podmienkach pre takto umiestnených spoluobčanov.¹⁶⁹

V rámci presídľovania štátnych zamestnancov bolo nutné nájsť im nové ubytovanie, presťahovať ich inventár a ostatné zariadenie bytov, kancelárií a reprezentačných priestorov. Tieto náležitosti sa riešili tzv. bytovou akciou. Prvoradou úlohou bolo zistiť, ktoré obytné priestory ostali po odídencoch prázdne, a zabezpečiť presun zanechaného hnutel'ného majetku a iných vecí do nového bydliska pôvodného majiteľa. Tieto súpisy obsahovali jednak informácie o majiteľovi – kto ním bol, aké mal zamestnanie a či išlo o štátneho zamestnanca, kde mal hlásený nový pobyt, aká bola jeho štátna a domovská príslušnosť –, ale aj o opustenej domácnosti – o aký veľký dom alebo byt išlo, v ktorej obci a politickom okrese sa nachádzal a kde k nemu bola najbližšia železničná stanica. Tieto hlásenia slúžili pre proces odsťahovania zanechaných zvrškov, ktorých podrobný súpis a stav (pripravené, resp. zbalené alebo nepripravené na odsťahovanie) bol taktiež súčasťou spisu vedeného k bytovej akcii. Uvádza sa aj informácia, komu bol zverený dočasný dozor nad bytom alebo domom, resp. komu boli zanechané kľúče – najčastejšie pritom išlo o rodinného príslušníka alebo (v tom čase už bývalého) suseda.¹⁷⁰ Prepravné kapacity na zvršky boli obmedzené a museli sa objednať. V záujme čo najväčšieho šetrenia finančných prostriedkov sa doprava týchto zvrškov zabezpečovala hromadne. Súkromné nemajetné osoby českej národnosti, ktoré Slovensko opúšťali, získavali pri preprave zľavu, prípadne im doručenie majetku do nového pôsobiska preplatil štát.¹⁷¹ Informácie sa však k adresátom

¹⁶⁵ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 363. Obecný úrad mesta Nitry. Číslo: 32333/1938/P.

¹⁶⁶ ŠA NR, f. OÚN, 1939, kr. 363. Predmet: Jozef Navrátil, prihláška bytu k odsťahovaniu.

¹⁶⁷ ŠA NR, OÚN, 1939, kr. 363. Byty v obsadenom území, sťahovacia akcia. K čís. 353-923/38-9.

¹⁶⁸ Urobte miesta mladým. In Nitrianska stráž, 1938, roč. 18, č. 50, s. 4. I v mestskej sporiteľni treba čistiť. In Nitrianska stráž, 1938, roč. 18, č. 51, s. 2-3.

¹⁶⁹ Do pozornosti miestnych úradov! In Nitrianska stráž, 1939, roč. 19, č. 2, s. 1.

¹⁷⁰ ŠA NR, OÚN, 1939, kr. 363. Byty v obsadenom území – sťahovacia akcia. Prihláška, s. 1-2.

¹⁷¹ NA v Praze, f. STAS. Záznam o porade konanej dňa 13. 2. 1939 v Bratislave u ministerstva dopravy a verejných prác Slovenskej krajiny vo veci prevádzania štátnej sťahovacej akcie zo Slovenskej krajiny do území českých.

často nedostávali, úradníci nevedeli, čo majú robiť, utečenci zase na koho sa majú obrátiť. Pri sťahovaní a preprave často nastal chaos a nezriedka sa preto stávalo, že sa rodinné veci cestou stratili, respektíve nebolo známe, kde boli aktuálne uložené. Ľudia tak prichádzali o majetok a spomienky. Niektorí štátni úradníci prešli do služieb nového štátu, iní sa odsťahovali a štát im určil iné miesto pôsobenia. Museli tak opustiť kraj, v ktorom mnohí pôsobili niekoľko desiatok rokov, pretrhnúť dlhodobu budovanú väzbu s priateľmi a známymi.¹⁷² Sťahovanie a v dôsledku vzniknutej situácie často náhly, ba až chaotický odchod obyvateľstva zo zabratých území so sebou prinášal aj ďalšie problémy. Štát, v tomto prípade reprezentovaný ministerstvom sociálnej starostlivosti, pamätal aj na osoby postihnuté nútenou evakuáciou a vzťahol na ne vyplácanie podpory v nezamestnanosti a štátny príplatok pre utečencov. Ďalší postup týkajúci sa praktických opatrení pri vyplácaní subvencií bol špecifikovaný v októbri 1938. Išlo o rozpracovanie postupu, ktorý mali dotknuté osoby zvoliť v prípade, že nebudú môcť predložiť všetky potrebné doklady, ktorými by žiadali o vyplácanie zmienených príspevkov, keďže u mnohých z nich z dôvodu rýchlej evakuácie alebo zabratia územia (a tým aj príslušných úradov, podnikov atď.) nebolo možné získať, dohľadať alebo overiť správnosť potrebných dokumentov pochádzajúcich z proveniencie bývalého zamestnávateľa alebo príslušného okresného úradu.¹⁷³

S pribúdajúcim časom sa začalo diskutovať o ďalších praktických otázkach vyplývajúcich zo zmeny hraníc medzi oboma štátmi. Kameňom úrazu sa stával nehnuteľný majetok (byty a iné budovy, majetok, ktorý nebolo možné presťahovať) československých štátnych občanov, ktorý zostal na území pripojenom k Maďarsku, a tiež pohľadávky Slovákov voči novým obyvateľom Maďarska. Tento problém sa, samozrejme, riešil obojstranne. Vlastníkmi pozemkov, ktoré sa nachádzali na Slovensku, mohli totiž zostať noví (arbitrážou pripojení) maďarskí štátni občania alebo občania s príslušnosťou k obci na arbitrážnom území. Kompetentní úradníci mali od decembra 1938 vytvoriť presný zoznam takýchto vlastníkov spolu s rozlohou pozemkov, ktoré na Slovensku vlastní.¹⁷⁴

Podniky, ktoré do novembra 1938 pracovali na území pričlenenom podľa Viedenskej arbitráže do Maďarska, sa k svojmu majetku dostávali len ťažko. Príkladom je prípad stavebnej firmy Jána Tomascheka z Nitry, ktorá pracovala na výstavbe cukrovaru v obci Diosek (dnešné Sládkovičovo) a do začiatku novembra si nestihla zo staveniska odviezť zvyšné kusy dreva. Tieto chcela firma počas vojny odpredať sládkovičovskému cukrovaru. K vzájomnej dohode na cene nedošlo a obchod sa preto nerealizoval. Po vojne bola na firmu Jána Tomascheka uvalená národná správa, ktorá si nárokovala vrátenie stavebného materiálu z predvojnových čias (respektíve alikvotnej finančnej sumy). Sládkovičovský cukrovar však pohľadávku nechcel uznať v plnej výške, pretože vraj drevo bolo z podniku ukradnuté neznámymi osobami (pravdepodobne vojakmi).¹⁷⁵ Firma

¹⁷² NA v Praze, f. STAS. List Ministerstva pošt a telegrafů z 24. 11. 1938.

¹⁷³ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 36. Ministerstvo sociální péče. Jedn. zn. 3200-8/10, s. 1-4.

¹⁷⁴ ŠA NR, f. MÚN, 1939, kr. 37. Súpis nehnuteľného poľnohospodárskeho majetku maďarských štátnych občanov.

¹⁷⁵ ŠA NR, Archívny fond č. 4 - Arch. Alfred Tomaschek, 1940 - 1948, nespracovaný fond. Postúpená pohľadávka Národnej správy firmy Ján Tomaschek, Nitra.

českého podnikateľa Tomáša Baťa patrila na Slovensku v 30. rokoch 20. storočia medzi úspešné podniky s expanziou do ďalších miest. V Nitrianskom okrese vlastnila závod v Nových Zámkoch. Ten po Viedenskej arbitráži prevzala firma Cikta z Komárna, pod ktorú pripadli vedľajšie pobočky (venovali sa predaju a oprave obuvi) vo Veľkom Cetíne, Ivanke pri Nitre, Cabaji-Čápure, Urmíne (dnes Mojmirovce) a Ujlaku (Veľké Zálužie). Komárňanská firma nakoniec závod v Nových Zámkoch zrušila a podobne dopadli i jeho bývalé pobočky v blízkych nitrianskych obciach. Napriek tomu Baťove závody v regióne zostali.¹⁷⁶

Arbitrážne rozhodnutie znamenalo pre Slovensko tiež stratu 38,8 % všetkej ornej pôdy a malo vplyv aj na poľnohospodárstvo.¹⁷⁷ Jej strata zákonite ovplyvnila i sebestačnosť krajiny v produkcii poľnohospodárskych produktov a možnosti zásobovania obyvateľstva týmito komoditami. Značný výpadok zaznamenala krajina v chove dobytka a hydiny, ďalej v produkcii hydínových výrobkov a vajec, v pestovaní ovocia a zeleniny, ktorých producentmi boli farmy a dvory na juhu Slovenska.¹⁷⁸ Na území, ktoré pripadlo Maďarsku, zostali napríklad kľúčové podniky sústreďujúce sa na produkciu teplomilných druhov ovocia, akými boli broskyne, melóny, marhule, višne či gaštany. Pestovateľské nároky nedovoľovali premiestniť ich do severnejších oblastí, takisto to bolo i v prípade niektorých druhov zeleniny, najmä paradajok a koreňovej papriky. V živočíšnej výrobe sa stav skomplikoval v oblasti chovu koní (strata približne 30 %), hovädzieho dobytka (asi 32 %), oviec (25 %), ošípaných (24 %) a kôz (18 %).¹⁷⁹ Na území Maďarska sa ocitlo aj 10 z 30 poľnohospodárskych odborných škôl.¹⁸⁰ Obrovský úbytok zaznamenalo pestovanie tabaku. Tabakový priemysel patril v prvorepublikovej ére medzi rýchlo sa rozvíjajúce odvetvia hospodárstva. Po jesenných udalostiach v roku 1938 však utŕžil debakel. Až 87 % plôch, na ktorých sa predtým tabak pestoval, pripadlo Maďarsku. Číselne vyjadrené – približne 14 000 ton dopestovaného tabaku za rok sa zredukovalo len na 1500 ton. Navyše rapidne sa zmenili aj podmienky na jeho sušenie a uskladnenie – na území Slovenska zostal len jediný sklad, a to práve v Nitre, všetky ostatné pripadli Maďarsku.¹⁸¹ Situáciu v zásobovaní spomenutými komoditami bolo potrebné čo najrýchlejšie vyriešiť. Slovensko-maďarská dohoda o vzájomnom obchode bola podpísaná začiatkom decembra 1938, čím sa umožnil dovoz niektorých produktov na Slovensko a zabezpečilo sa tak zásobovanie občanov.¹⁸²

V nadväznosti na hospodárske dôsledky prvej Viedenskej arbitráže sa v Nitre začalo uvažovať o založení nových závodov, ktoré mali vykompenzovať ekonomické straty z novembra 1938. Miestna tlač v januári 1939 informovala Nitranov, že v najbližších mesiacoch mali byť v meste založené nové podniky. Jeden z nich mal byť zameraný na výrobu textilu a zamestnať približne 400 ľudí, druhý mal

¹⁷⁶ ŠA NR, f. OÚN, 1923 – 1945, kr. 356. Prevzatie vedľajších závodov firmy Baťa.

¹⁷⁷ SABOL, ref. 1, s. 218.

¹⁷⁸ Nové úkoly v poľnohospodárstve v okolí Nitre. In Nitrianska stráž, 1939, roč. 19, č. 8, s. 1.

¹⁷⁹ SABOL, ref. 1, s. 219.

¹⁸⁰ SABOL, ref. 1, s. 220.

¹⁸¹ SABOL, ref. 1, s. 220.

¹⁸² HETÉNYI, Martin. Podmienky života obyvateľstva slovensko-maďarského pohraničia. In MÍTÁČ, (ed.), ref. 1, s. 19.

spracovávať palivové drevo, ďalšími mali byť liehovar a pivovar.¹⁸³ Aj v tomto prípade však všetko skončilo v rovine plánov.

Situácia bola náročná i v prípade uplatnenia stavebných robotníkov na trhu práce. Jedinou stavbou, ktorá sa v danom období v meste Nitra realizovala, bola budova nemocenskej poisťovne a príslušných liečebných ústavov. Vyhliadkovo bolo možné zamestnať robotníkov na plánovaných stavbách vodovodu na Zobore a Čermáni¹⁸⁴, pri dláždení chodníkov na Číneši alebo pri regulácii koryta rieky Nitry. Úprava toku miestnej rieky bola stavbou v kompetencii Slovenskej krajiny, ktorá na ňu najskôr musela vyčleniť finančné prostriedky.¹⁸⁵ Časť občanov Nitry preto mala záujem vycestovať za prácou do zahraničia, najmä do Nemecka, čím by vyriešili rodinné finančné problémy. V roku 1938, po zmene štátnych hraníc a štátoprávneho usporiadania, ešte neboli uzavreté nové zmluvy s Nemeckom, ktoré by pracovným silám umožňovali vycestovanie. Úrady neodporúčali cestovať na vlastnú päsť, obyvateľstvo malo čakať na oficiálne povolenie. Rokovania medzi zástupcami oboch krajín sa naplno „rozbehli“ v polovici januára a boli doplnené vo februári 1939.¹⁸⁶ Podľa znenia podpísaných dohôd platili v prípade Nemecka kvóty v počte uchádzačov o prácu vo výške 500 baníkov, 2000 pomocných robotníkov baníckych, 600 nádenníkov na stavby železníc, 2000 nádenníkov na iné stavby a do 11 000 robotníkov na poľnohospodárske práce.¹⁸⁷ V danom období k veľkému odlivu pracovníkov z Nitrianskeho okresu do Nemecka nedošlo, pravdepodobne to spôsobila krátkosť obdobia trvania autonómie.

Dňa 10. októbra 1938 vzniklo výmerom Krajinského úradu v Bratislave obchodné grémium¹⁸⁸ v Nitre.¹⁸⁹ Podľa stanov malo hlavne evidovať členov a príslušníkov grémia, starať sa o dobré pomery medzi majiteľmi živností a ich pomocníkmi, ale tiež zriaďovať a udržiavať spoločenské útulky a sprostredkovať prácu.¹⁹⁰ Účelom grémií bola takisto podpora humanitných, hospodárskych

¹⁸³ Nové továrne v Nitre. In Nitrianska stráž, 1939, roč. 19, č. 3, s. 2.

¹⁸⁴ Zamestnanosť Nitry. In Nitrianska stráž, 1939, roč. 19, č. 11, s. 2.

¹⁸⁵ Ďalšie investície v Nitre. In Nitrianska stráž, 1939, roč. 19, č. 6, s. 2.

¹⁸⁶ HALLON, Ľudovít – MIČKO, Peter – SCHVARC, Michal. Pracovali v Tretej ríši. Štúdie a dokumenty k náboru a nasadeniu pracovných síl zo Slovenska v nacistickom Nemecku v rokoch 1938 – 1945. Bratislava: VEDA, 2015, s. 15 a n.

¹⁸⁷ Robotníctvo do Nemecka. In Nitrianska stráž, 1939, roč. 19, č. 6, s. 2.

¹⁸⁸ Obchodné grémia definoval § 160 zákona z 10. októbra 1924 Sb. z. a n. (Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi). Pozri zákon č. 259/1924 zo dňa 10. októbra 1924. Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. In Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Podľa neho boli v každom administratívnom okrese povinne zriaďované okresné živnostenské spoločenstvá. Pre veľké mestá, ako napríklad Bratislava, Košice či Nitra, a pre jednotlivé okresy sa povoľovali aj zoskupenia, ktoré boli združované na základe príbuznosti odborov. Označenie grémium potom mohli používať všetky odborné spoločenstvá obchodníkov. Ich základňa sa skladala z členov grémia – nimi boli majitelia živností a nájomníci – a z príslušníkov grémia – išlo o pomocníkov majiteľov a nájomcov. Ako hlavné úlohy grémií boli definované administratívne a evidenčné povinnosti, podpora humanitných, vzdelávacích a hospodárskych záujmov členov a príslušníkov. Grémia sa mohli ďalej vnútorne členiť na rôzne sekcie. Zanikli až v r. 1950. Zdroj: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/obchodne-gremium/> (cit. 26. 2. 2020).

¹⁸⁹ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, Obchodné grémium v Nitre. Zriadenie odboru, schválenie stanov.

¹⁹⁰ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, Stanovy obchodného grémia odborného živnostenského spoločenstva obchodníkov pre nitriansky politický okres v Nitre.

a vzdelávacích záujmov svojich príslušníkov, a to prostredníctvom zakladania napr. nemocenských a subvenčných pokladníc a fondov, sprostredkovaním poisťovní svojim členom a pomocníkom, zavádzaním spoločnej strojovej výroby, zakladaním a podporovaním živnostenských učilíšť, zriaďovaním skladov surovín a tržníc, vzorkových skladov, úverových ústavov atď.¹⁹¹ Na základe toho, že živnostenský zákon neobsahoval zvláštne prípisy a ustanovenia, ktoré sa museli predkladať úradu na schválenie, grémium vydávalo predpisy týkajúce sa učňovskej doby a učňovských skúšok, predpisy o podmienkach, za akých môže mať niekto učňa a koľko ich môže mať v rámci jednej živnosti. Grémium tiež potvrdzovalo učebné vysvedčenia a vydávalo výučné listy, dozeralo na učňovské učilíštia a kurzy, zriaďovalo výbor, ktorý rozhodoval vo veciach sporov, dohliadalo na poctivú súťaž medzi členmi a spoločníkmi grémia a každoročne podávalo správy o dianí v grémiu. Grémiá tiež mali radiť vo veciach živností.¹⁹²

Neistota, ktorá bola vyvolaná rýchlo sa meniacou situáciou v zahraničí i doma, mala za následok typické konanie občanov v takýchto situáciách, obávajúci sa o svoje úspory. Začali sa zvýšené výbery finančných prostriedkov z bánk, ktoré musel zastaviť štát. Odliv peňazí (devíz a kapitálu) do zahraničia a snahy obyvateľstva o hromadné výbery z bánk spôsobovali štátu i finančným inštitúciám značné problémy. Peniaze sa uvoľňovali preto len postupne a sporitelia si mohli z vkladných knižiek vybrať len ich obmedzené množstvo, čo spôsobovalo napäté situácie na oboch stranách bankovej priehradky.¹⁹³ Ťažkosti bankového sektora sa znásobili po Viedenskej arbitráži. Zanikli niektoré pobočky a ľudové peňažné ústavy.¹⁹⁴ Na odčlenenom území Slovenska nebolo možné vykonávať poštové a telegrafické služby. Niektoré listy, poštové poukážky a balíky boli vrátené odosielateľom. Podobný problém nastal i pri vyplácaní penzií či dôchodkov z poisťovní, a to občanom, ktorí zostali na arbitrážnom území.¹⁹⁵

V druhej polovici roka 1938 sa začalo s prípravou obecných rozpočtov na nasledujúce obdobie. V septembri boli odhady finančných potrieb pre centrum okresu vo výške 11 923 272,- Kč pri schodku 3 005 227,- Kč. Vykryť sa mal zvýšením miestnych daní. Mimoriadny rozpočet mesta Nitra (tvorili ho výdavky na stavebnú činnosť, ktoré sa každoročne neopakovali) bol nastavený na výšku 28 216 600,- Kč, z toho však bolo krytých len niečo vyše 3 miliónov korún. Zvyšok mal byť sanovaný štátnymi subvenciami a pôžičkami.¹⁹⁶ Na rokovaní obecného zastupiteľstva mesta Nitra sa nakoniec schválil rozpočet na rok 1939 vo výške 11 953 934,- Kč, z čoho schodok tvoril 2 937 889. Ten sa mal uhradiť 185-percentnou obecnou prirážkou k činžovej dani a 300-percentnou prirážkou k ostatným obecným daniam. Mimoriadna potreba sa zvýšila na 32 632 600,- Kč.¹⁹⁷ Z analýz-

¹⁹¹ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, Stanovy obchodného grémia odborného živnostenského spoločenstva obchodníkov pre nitriansky politický okres v Nitre, s. 1.

¹⁹² ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353, Stanovy obchodného grémia odborného živnostenského spoločenstva obchodníkov pre nitriansky politický okres v Nitre, s. 2.

¹⁹³ HLAVNÝ PRÍKAZ: Pracovať a sporiť. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 43, s. 3.

¹⁹⁴ HALLON, Ľudovít. Peňažníctvo na južnom Slovensku po zmene hraníc v roku 1938. In MITÁČ (ed.), ref. 1, s. 247.

¹⁹⁵ NA ČR v Praze, f. STAS. Telegram zo dňa 26. 10. 1938.

¹⁹⁶ Rozpočet mesta Nitry na rok 1939. In *Národná stráž*, 1938, roč. 18, č. 37, s. 2.

¹⁹⁷ Zo zasadnutia obecného zastupiteľstva mesta Nitry. In *Nitrianska stráž*, 1938, roč. 18, č. 50, s. 1.

zy zachovaných rozpočtov ostatných obcí v okrese¹⁹⁸ vyplýva, že sa v dedinách zvýšili finančné požiadavky v rozpočtoch v porovnaní s rokom 1938. Obce sa dostávali do pasívneho salda, ktoré sa väčšina z nich snažila vyriešiť na jednej strane 200- - 300-percentnou prirážkou k miestnym daniam a tiež pôžičkami.¹⁹⁹ Išlo o nepriame zvyšovanie daňového zaťaženia obyvateľstva. Priame zvyšovanie daní odmietal predseda vlády Jozef Tiso²⁰⁰. Obce sa preto s problémom nedostatku finančných prostriedkov vyrovnávali takýmto spôsobom. Keďže spätné reakcie občanov na hospodársku situáciu na Slovensku po októbrových štátoprávných zmenách neboli pozitívne²⁰¹, museli predstavitelia vládnej moci urobiť ústretový krok, ktorý by zabezpečil aspoň čiastočné zlepšenie situácie. Keďže niektoré obce ukončili hospodárenie v roku 1938 so schodkom, vláda finančne slabým okresom a obciam poslala na účty príspevky na ich úhradu. Podobne prispela istými sumami na mimoriadne a investičné výdavky (elektrifikácia, stavba ciest, obecných domov, turistických chát a i.).²⁰² Nezachovali sa však žiadne doklady o tom, že by tieto peniaze smerovali aj do Nitrianskeho okresu, respektíve do obcí spadajúcich doň.

Štát sa o dlhodobo nezamestnané osoby staral prostredníctvom štátnej stravovacej akcie, ktorá však bola určená len pre núdznych občanov. Z akcie mali byť vyradení ľudia, ktorí boli ako sezónni robotníci zamestnaní aspoň pol sezóny, čiže 4 mesiace v roku. Taktiež sem nesmeli byť zaradení utečenci. Rodiny získavali dve poukážky týždenne, osamelo žijúci obyvatelia mali nárok na jednu poukážku. Prídelový lístok mal hodnotu 10 Kč a mohli si zaň nakúpiť chlieb (cena v októbri 1938 bola 2,70 Kč za 1,5-kilogramový chlieb). Rodiny s deťmi mali možnosť získať ešte lístky na nákup mlieka (rodina mala nárok na pol litra mlieka na jedno dieťa) v rámci mliečnej akcie. Tieto sa však pridelovali len v prípadoch nutnej naliehavej pomoci. Ministerstvo sociálnej pomoci vyžadovalo pri rozdeľovaní lístkov maximálnu šetrnosť, mali sa rozdať chudobným nezamestnaných iba v prípade, že nebolo možné zamestnať sa v danom čase. Zvyšné lístky mali byť

¹⁹⁸ Zachovali sa len rozpočty z obcí Taraň, Urmín (dnes obec Mojmirovce), Šalgov (dnes obec Svätoplukovo), Výčapy-Opatovce, Cabaj-Cápor, Ireg (dnes obec Jarok), Jagersek (dnes obec Jelšovce), Malý Cetín. ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353. Rozpočty obcí Nitrianskeho okresu.

¹⁹⁹ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 353. Rozpočty obcí Nitrianskeho okresu.

²⁰⁰ „Myslím, netreba pripomínať, že prichádza v úvahu nové daňové zaťaženie obyvateľstva. A priori a zásadne som proti tomu.“ Prejav J. Tisu na zasadnutí rozpočtového výboru Snemu Slovenskej krajiny pri prerokúvaní rozpočtu Slovenskej krajiny na rok 1939 - dokument č. 44. In HRADSKÁ, Katarína - FABRICIUS, Miroslav (eds.). Jozef Tiso. Prejavy a články (1938 - 1944). Bratislava: AEPRESS & Historický ústav SAV, 2007, s. 60.

²⁰¹ „Minule som mal príležitosť prísť do styku s povedal by som najnižšou vrstvou nášho národa, s robotníkmi, roľníkmi mešťanmi, remeselníkmi atď. Nadhodili mi, že im bolo predsa kedysi lepšie, dávali im vraj subvencie na toto, na ono, dávali podpory, dostávali stravovacie lístky, slovom, bolo vraj len predsa lepšie...“ Prejav J. Tisu na zasadnutí rozpočtového výboru Snemu Slovenskej krajiny pri prejednávaní rozpočtu Slovenskej krajiny na rok 1939 - dokument č. 44. In HRADSKÁ, Katarína - FABRICIUS, Miroslav (eds.). Jozef Tiso. Prejavy a články (1938 - 1944). Bratislava: AEPRESS & Historický ústav SAV, 2007, s. 59.

²⁰² Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny prednesené J. Tisom na 2. schôdzi Snemu Slovenskej krajiny v zasadačej sieni bývalého župného domu - dokument č. 48. HRADSKÁ, Katarína - FABRICIUS, Miroslav (eds.). Jozef Tiso. Prejavy a články (1938 - 1944). Bratislava: AEPRESS & Historický ústav SAV, 2007, s. 74-75.

vrátené späť ministerstvu.²⁰³ Podporu nezamestnaným a starším remeselníkom vyplácalo i Spoločenstvo miešaných živností pre Nitriansky okres v Nitre. Výška podpory sa pohybovala v sume 100 Kč. Išlo však o jednorazovú formu podpory.²⁰⁴ Dňa 15. februára 1939 došlo k revidovaniu podmienok, za ktorých mali byť občanom poukážky poskytované – štát si začal za svoju pomoc vyžadovať protislužbu. Rozhodnutie vlády Slovenskej krajiny, zaslané všetkým okresným úradom, upovedomovalo o tom, že od osôb podliehajúcich pod štátnu stravovaciu akciu určenú pre osoby nezamestnané alebo obmedzene pracujúce na území Slovenskej krajiny je možné vyžadovať prácu „na všeužitočné alebo verejnoprospešné ciele“. Notárskym a obecným úradom sa odporúčalo, aby túto možnosť využili všade tam, kde to verejné záujmy vyžadujú. Odvedená práca pritom mala zodpovedať hodnote im poskytnutej pomoci, ktorá sa rátala za celé zimné obdobie. Jednoducho povedané, stravu, ktorú dostali, si mali – aj so spätnou platnosťou – odpracovať prostredníctvom akýchsi verejnoprospešných prác. Ak kompenzáciu prácou dotýčnú odmietol, s okamžitou platnosťou mu bola odňatá ďalšia možnosť participovať na štátnej stravovacej akcii. Zároveň mali všetky okresné úrady povinnosť zaslať do 31. 3. 1939 správu o tom, ako sa v týchto zavedených novinkách darí jednotlivým častiam krajiny.²⁰⁵

Záver

Vývoj v Československu v roku 1938 ovplyvnila náročná medzinárodná situácia a vnútropolitická kríza. Okrem výrazných štátoprávných zmien si opatrenia na ochranu republiky vyžiadali dodatočné finančné prostriedky, neúmerne zaťažujúce štátny rozpočet. Zhubné následky na hospodárstvo krajiny mali výsledky mníchovskej konferencie a Viedenskej arbitráže, keď republika prišla o ekonomicky významné centrá v pohraničí. Hĺbka vplyvu týchto udalostí na život občanov je jasne viditeľná pri skúmaní regionálnych dejín. Vládna moc sa prostredníctvom miestnych úradov snažila o to, aby dosahy na obyvateľov boli minimalizované, avšak mohla sa pohybovať iba v mantineloch, ktoré jej nastavovali možnosti štátnej pokladnice. Isté finančné prostriedky na sanovanie potrieb jednotlivých rezortov chcel štát získať prostredníctvom peňažných zbierok od občanov. Túto formu využívali predstavitelia vládnuccich politických strán pravidelne aj v predchádzajúcom období. V čase ohrozenia krajiny boli občania ochotní finančne podporiť projekty, na ktoré absentovali peniaze v štátnej kase. V roku 1938 najviac zarezonovala medzi obyvateľmi zbierka na obranu republiky, ktorá v Nitre, centre okresu, vyniesla sumu takmer milión korún. Jesenné udalosti – druhá mobilizácia, Mníchovská dohoda a jej následky, Žilinská dohoda, Viedenská arbitráž a strata pohraničných oblastí na Slovensku – vyvolali v obyvateľstve paniku a snahu o šetrenie peňazí pre prípad krízy. Občania, podniky a inštitúcie v záujme čo najväčšieho šetrenia preto podporili len tie akcie, ktoré považovali za nevyhnutné. Napríklad výnos zbierky na slovenské menšinové školstvo zaznamenal výrazný prepád oproti minulosti. Čiastočne to mohol spôsobovať aj fakt, že akcia bola vyhlásená v exponovanom

²⁰³ ŠA NR, f. OÚN, 1923 – 1945, kr. 356. Lístky štátnej stravovacej akcie a mliečnej akcie.

²⁰⁴ ŠA NR, f. OÚN, 1923 – 1945, kr. 356. List Spoločenstva miešaných živností pre Nitriansky okres v Nitre adresovaný Okresnému úradu v Nitre dňa 2. 2. 1939.

²⁰⁵ ŠA NR, f. OÚN, 1938, kr. 363. Ministerstvo vnútra Slovenskej krajiny. Číslo: 100-2351/9-1939.

období slovensko-maďarských rokovaní o novej hranici medzi oboma štátmi. Naopak, značnými sumami sa upisovalo na hospodársku obrodu Slovenska, ktorá mala čiastočne vyriešiť veľký schodok štátneho rozpočtu pre Slovenskú krajinu na rok 1939. Z výslednej sumy nakoniec profitoval nový štátny útvar – Slovenský štát.

Značné ekonomické výdavky si vyžiadala i septembrová mobilizácia. Do zálohy boli povolaní pracovne najaktívnejší muži, ktorí potom chýbali vo výrobnjej a v poľnohospodárskej sfére. Okrem toho presun veľkého počtu osôb a materiálu znamenal pre podniky problémy s dodávkami, od ktorých boli závislé. Niektoré závody preto museli pozastaviť výrobu. V Nitre sa to dotklo napríklad azbestocementových závodov – Ferrenitky – a tiež stavebných podnikov, ktorým okrem zamestnancov chýbali aj suroviny. Do problémov sa dostali aj miestni podnikatelia v agrosektore, pretože nemali robotníkov na zber plodín a prípravu pôdy na zimné mesiace; problémy im spôsobovali rekvirácie strojov, zariadení a ťažného dobytku zo strany štátu. Tieto zariadenia výrazne chýbali pri zbere úrody a museli byť nahradzované ľudskou prácou, ktorej potenciál bol v čase mobilizácie značne obmedzený. Čiastočne mala situáciu vyriešiť štátom nariadená pracovná povinnosť, čo však vlastníci veľkostatkov neprijímali s nadšením, pretože títo zamestnanci neboli na prácu v poľnohospodárstve zvyknutí a bolo ich nutné najskôr zaúčať, na čo však nebol v období zberu úrody čas. Sústredenie vojakov v meste kládlo zvýšené nároky na ich ubytovanie a stravovanie, ktoré si vyžadovali dodatočné finančné prostriedky a boli záťažou pre rozpočet. Situácia sa čiastočne vyriešila po utečeneckej vlne z oblastí pripojených k Maďarskému kráľovstvu. Títo ľudia boli usádzaní na okolitých majeroch a veľkostatkoch. Ich príchod však nebol prijímaný pozitívne zo všetkých strán. Nové možnosti pre zamestnávateľov doplniť stavy robotníkov vyvolávali tlaky na výšku vyplácaných miezd, ktoré sa znižovali. „Noví“ občania sa preto dostávali do konfliktov so starousadlíkmi a v mnohých prípadoch musela zasahovať polícia. Z hľadiska socioekonomických dosahov znamenala utečenecká vlna zvýšenie ekonomickej záťaže na obyvateľstvo regiónu a prepad ich životnej úrovne vzhľadom na tlak na zníženie platov, rastúce ceny a prekvitajúci čierny obchod.

Septembrové, októbrové a novembrové udalosti spôsobovali panické správanie občanov. V snahe ochrániť vlastné úspory si obyvatelia okresu vyberali z bankových inštitúcií značné sumy. Štát v záujme zachovania ekonomickej stability musel tieto kroky minimalizovať obmedzeniami v množstve vybraných peňazí.

Po Žilinskej dohode a vytvorení autonómneho Slovenska prevzala moc v krajine nová vládna garnitúra pod taktovkou Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Jej primárnym cieľom sa po dosiahnutí dlhodobého presadzovaného politického programu autonómie Slovenska stalo postupné ovládnutie kapitálu v slovenskej časti republiky. Strana sa netajila otvorenými antisemitskými a nacionalistickými postojmi, ktoré sa naplno prejavili v uliciach miest a obcí Nitrianskeho okresu a zatiaľ skryto v legislatívnych úpravách. Ich následkom bolo postupné obmedzovanie podnikateľských aktivít židovského obyvateľstva, ale i výrazná redukcia participácie českého obyvateľstva na hospodárskom živote. Lustrovanie živnostenských oprávnení zasiahlo do osudov mnohých dlhoročných miestnych podnikateľov, ktorí buď rozširovali počty nezamestnaných a sociálne odkázaných osôb, alebo v prípade možnosti opustili krajinu.

Odčlenenie južných častí Slovenska malo v poľnohospodárstve nedozerané následky. Chýbali mnohé poľnohospodárske výrobky, úbytok zaznamenala živočíšna produkcia. Tlak na cenotvorbu bol enormný, ale vládna moc sa ju snažila umelo udržiavať. Nepriamo tak podporovala čierny trh, ktorý začal prevlídať. Tovary na trhoch a v obchodoch niekoľkonásobne zdraželi, a tak sa začalo s reguláciou a kontrolou. V prípade nedodržiavania štátom nariadených cien mohol byť podnikateľ potrestaný i odňatím slobody. Na cenotvorbu dohliadali pracovníci okresného úradu a v prípade nutnosti zasiahli. Ceny múky boli stanovované už začiatkom roka 1938, a hoci mlynári proti nim protestovali, zostali nezmenené. Ostatné základné komodity, ako napríklad pekárenské výrobky (chlieb, rožky), mlieko a rôzne druhy mäsa a mäsových výrobkov (slanina, masť), si v sledovanom období v Nitre udržali nezmenené ceny. V okolitých obciach ceny viac kolísali z mesiaca na mesiac: keď sa v jednom zvýšili, v nasledujúcom sa znížili. Najvyšší skok zaznamenali ceny mäsa v marci, teda v čase vzniku Slovenského štátu, keď bola situácia zo začiatku nevyspytateľná.

Jesenné a zimné mesiace boli vyhradené bilancovaniu fiškálneho roka a príprave rozpočtov v obciach Nitrianskeho okresu na nasledujúce obdobie. Ich návrhy sa však zachovali len v niektorých prípadoch. V prevažnej väčšine sa finančné plány na nasledujúci rok nevyhli schodku, ktorý mal byť riešený výrazným zvyšovaním prírážok k miestnym daniam a pôžičkami, čiže nepriamo išlo o zvyšovanie daňového zaťaženia. Túto skutočnosť reflektovali obyvatelia. Vláda v záujme zachovania si podpory prispela vybraným slovenským mestám a obciam finančnou sumou, ktorá mala vykryť ich záporné hospodárenie za rok 1938. Výskumom sa však nepodarilo potvrdiť, že by sa táto pomoc týkala aj Nitrianskeho okresu, ktorý bol podľa štátnych úradov v dobrej finančnej kondícii.

Hektické obdobie mesiacov október 1938 až marec 1939 teda naplno zasiahlo aj Nitriansky okres. V ekonomickej oblasti, úzko previazanej s finančníctvom, poľnohospodárstvom, priemyslom, obranou štátu, ale aj so sociálnou sférou, sa zavádzali nové opatrenia, prijímali bezprecedentné rozhodnutia, upravovala sa sieť infraštruktúry, hýbalo sa obyvateľstvo, preskupovala sa moc v štáte. Čoraz hlasnejšie a bez väčších okolností sa začínalo tendenčne poukazovať na vybrané skupiny obyvateľstva. Tieto boli pod zásterkou verejného záujmu a vplyvu na súťažné pomery v hospodárstve podchvíľou vylučované z hospodárskeho – a neskôr i spoločenského – života. Skúmaný región začal pod vplyvom zahraničnopolitických, ale i vnútroštátnych pomerov meniť svoju tvár. A hoci obdobie autonómie nepredstavovalo z časového hľadiska dlhý úsek, počtom a charakterom zmien sa stalo pre krajinu i mesto významným medzníkom. Pootvorilo vstupnú bránu pre celý rad zásahov a premien, ktoré našli svoje dovŕšenie v nasledujúcom období – v období slovenského štátu (1939 – 1945).

Príspevok je čiastkovým výstupom projektov: VEGA č. 1/0093/18: Od demokracie k autoritárstvu. Zmeny slovenskej spoločnosti počas autonómie (1938 – 1939) na príklade Ponitria a projektu: APVV-17-0199 Kultúrny produkt regionálneho múzea v kontexte objektívnej spoločenskej potreby: Život v totalite v rokoch 1939 – 1945.

Prílohy

Obec	Živý dobytok/ cena za kilo živej váhy			Mäso za 1 kg			Slanina	Sadlo	Masť	Chlieb 1 kg	Pečivo
	hovädzie	teľacie	bravčové	hovädzie	teľacie	bravčové					
Lapáské Ďarmoty	3,80-4,60	5-6	6-8	10		11				--	--
Cabaj- Čápor	3-5	4-5	5-8	9-12						--	--
Ujlak	4-5,50	5-6	6-7	10	12	12-13	14-15	15	14	2 (biely)	0,20 (48 gr.)
Ašakert	2,30-4	4-4,50	7-7,50	8	--	--	16	--	13	--	--
Veľké Ripňany	3-5	4-5	6-7,50	11-12,50	11-12,50	12-13	14-15	15	15	2,30 (biely)	0,20 (40 gr.)
Urmín	5-6	6-7	7-8	10	12	10-12	12-14	13	13	2,20 (čierny)	0,20 (40 gr.)
Pogranice	3,50-5	4,50	6-7	8							
Radošiná	3-4,50	6-7	5-7	7-8	11-12	11-12	11-13	11	13	2 (polo- biely)	0,20 (45 gr.)
Veľký Cetín	3,80-4	5,60	6,50	11	12	12	16-17	16	17		
Ivánka pri Nitre				10-11		10-11	11-13	12	13		

Tab. 1. Vývoj cien komodít mäsových a pekárenských výrobkov za december 1938. (Zdroj: autori)

Obec	Mlieko		Odstreďené V malom	Pasterizované Vo veľkom	V malom	V lahvách vo veľkom	V lahvách v malom	Zemiaky		Uhlie za 10 q		
	Vo veľkom U dorábateľa (liter)	V malom U dorábateľa/ u obchodníka						Vo veľkom	V malom	Pruské	Handlovské	Ostravské
Pogranice		1						50				
Jagersek	----	1/1						50 q	70 q			
Lapáské Ďarmoty	0,80	1						38 (?)	46			
Dolnie Lefantovce	0,90- 0,95	1-1,10/---						30-40 (?)	35-45 (?)			
Nitra	1,20	1,30/1,40	0,50	1,30	1,50	1,70	1,90	45 q (fab- rické) / 90 q (rohličky)	55 / 110 ha. za kg	36	24	33
Ivánka pri Nitre	0,80	1 (u obchod- níka sa ne- predávalo)						40 q	50 q			
Urmín	1	1 (u obchod- níka sa ne- predávalo)						0,37	0,45			
Ašakert	0,80	1 (u obchod- níka sa ne- predávalo)						Nepredá- va sa	Nepredá- valo sa			
Veľké Ripňany	0,80	1/1,20						30 q	32 q			
Nitra - okolie	1,20	1,30/1,40						40 q	50 q			
Cabaj-Čápor	0,90	1						-	0,40 kg			
Ujlak	1	1/1,10						45 q (?)	50			
Malý Cetín	---	1/---						---	0,70 kg			
Veľký Cetín	----	1/---						----	0,60 kg			
Zbehy	----	1						Nepredá- va sa	Nepredá- valo sa			
Radošiná	----	1,30						----	25 q			

Tab. 2. Vývoj cien komodít (mlieko, zemiaky, uhlie) za december 1938. (Zdroj: autori)

Obec	Živý dobytok/ cena za kilo živej váhy			Mäso za 1 kg			Slanina	Sadlo	Masť	Chlieb 1 kg	pečivo
	Hovädzie	Teľacie	Bravčové	Hovädzie	Teľacie	Bravčové					
Lapáškse Ďarmoty	3-4	4-5,50	6-7	10		11				--	--
Ujľak	3,50-4	4,50-5	6-8,50	8-10	12-14	11-13	13-16	14	14	2,20	0,20- 48 gr
Ašakert	4	4,50	6,50-7	9	--	--	16	--	13	--	--
Veľké Ripňany	2-4,50	4-5,50	6,50- 7,60	10-12	12	12	15-16	15	16	1,80	0,20 (?)
Urmín	5-6	6-7	7-8	10	12	10-12	12-14	13	13	2,10	0,20 (40 gr.)
Zbehy	3-4,50	4-5	7-8	9-10	12-13	12-13				1,80	0,20
Dolnie Lefantovce	3-4	4-5	5-8	9-11	10-11	12-13	11-14	13	13	2,20	0,25 (42 gr.)
Pogranice	3-4,50	4,50-5	7-8	8							
Nitra	Ne- bolo po- zoro- vané zdra- žova- nie na trhoch										
Radošiná	3-4,50	6-7	5-7	8-9	11-12	11	14-16	16	15	2	0,20 (45 gr.)
Veľký Cetín	3,70- 4,30	4,50	5,50- 7,50	9	12	11	12-14	13	15		
Jagersek	4-4,50	4,50	6,50-7	10-12	12-14	14-16	14-15	13	15	1,80	0,25 (45 gr.)

Tab. 3. Vývoj cien komodít mäsových a pekárenských výrobkov za január 1939. (Zdroj: autori)

Obec	Mlieko		Odstredené mlieko	Pasterizované mlieko				zemiaky		Uhlie za 10 q		
	Vo veľkom U dorábateľa (liter)	V malom U dorábateľa/ u obchodníka								V malom	Vo veľkom	V malom
Pogranice		1							60 q			
Jagersek	----	1/1						50 q	70 q			
Lapáškse Ďarmoty	1	1,20						35 (?)	40			
Dolnie Le- fantovce	0,90- 1	1-1,10/---						30-40 q	35-45 q			
Nitra	1,20	1,30/1,40	0,50	1,30	1,50	1,70	1,90	45 q (fabric- ké) / 70 q (jedlé žlté) / nie sú (rohľíky)	55 / 75 hal. za kg / nie sú (rohľí- ky)	36	24	35
Ivánka pri Nitre	0,80	1 (u ob- chodníka sa nepredávalo)						40 q	50 q			
Urmín	1	1 (u ob- chodníka sa nepredávalo)						0,50	0,50			
Ašakert	1	0,90-1 (u ob- chodníka sa nepredávalo)						Nepre- dáva sa	Nepre- dávalo sa			
Veľké Ripňany	1,0	1/1,20						30 q	35 q			
Nitra - okolie	1,30	1,40/1,50						40 q	60 q			
Čabaj- Čápor	0,90	1						-	0,40 kg			
Ujľak	1	1/1,10						40 q (?)	50			
Malý Cetín	---	1/---						---	0,70 kg			
Veľký Cetín	-----	1/---						----	0,60 kg			
Zbehy	----	1						Nepre- dáva sa	Nepre- dávalo sa			
Radošiná	-----	1,30						-----	25 q			

Tab. 4. Vývoj cien komodít (mlieko, zemiaky, uhlie) za január 1939. (Zdroj: autori)

Obec	Živý dobytok/ cena za kilo živej váhy			Mäso za 1 kg			Slanina	Sadlo	Masť	Chlieb 1 kg	Pečivo
	Hovädzie	Tel'acie	Bravčové	Hovädzie	Tel'acie	Bravčové					
Lapáské Ďarmoty	2-4	5-6	5-8	9		11				--	--
Cabaj- Čápor	3-4	---	5-7	8-12						--	--
Ujľak	3-4	5	7-8	9-10	12-14	12-14	14-16	15	14	2,20	0,20- 48 gr
Ašakert	3,50-4	4-4,25	6-7	9	--	--	16	--	13	--	--
Veľké Ripňany	3-4	3-4,50	5-7,50	10-12	11-12	10-12	15-16	15	16	1,80	0,20 (?)
Urmín	5-6	6-7	7-8	10	12	10-12	12-14	13	13	2,10	0,20 (40 gr.)
Zbehy	3,50- 4,50	5-6	6-7,50	9-10		11-12	13			1,80	0,20
Dolnie Lefantovce	3-5	4-5	5-6,50	10-12	11-12	11-12	11-13	13	14	2,20	0,25 (42 gr.)
Pogranice	3-5	5,25- 5,75	8-8,50	8							
Nitra	Ne- bolo po- zoro- vané zdra- žova- nie na trhoch										
Ivánka pri Nitre				10-11		11-12	10-14	11	14		
Radošiná	3-4,50	6-7	5-7	8-9	11-12	10-12	11-12	13	14	2,10	0,20 (45 gr.)
Veľký Cetín	2,80-4	5	6-8	9	12	12	14-16	14	15		

Tab. 5. Vývoj cien komodít mäsových a pekárenských výrobkov za február 1939. (Zdroj: autori)

Obec	Mlieko		Odstredené mlieko	Pasterizované mlieko				Zemiaky		Uhlie za 10 q		
	Vo veľkom U dorábateľa (liter)	V malom U dorábateľa/ u obchodníka						V malom	Vo veľkom	V malom	V lahvách vo veľkom	V lahvách v malom
Pogranice		1							0,60			
Jagersek	----	1/1						50 q	70 q			
Lapášske Ďarmoty	1	1						35 (?)	40			
Dolnie Lefantovce	0,80- 0,90	1-1,10/---						40-60 (q ?)	45-65 (?)			
Nitra	1,20	1,30/1,40	0,50	1,30	1,50	1,70	1,90	45 q (fab- rické) / 70 q (jedlé žlté) / nie sú (rohlíky)	55 / 75 hal. za kg / nie sú (rohlíky)	36	24	35
Ivánka pri Nitre	0,80	1 (u ob- chodníka sa nepredávalo)						30-35 q	40-45 q			
Urmín	1	1 (u ob- chodníka sa nepredávalo)						0,40	0,45			
Ašakert	0,80- 1	1 (u ob- chodníka sa nepredávalo)						Nepre- dáva sa	Nepre- dávalo sa			
Veľké Ripňany	0,80	1/1,20						29 q	32 q			
Nitra - okolie	1,20	1,30/1,50						45 q	55 q			
Čabaj- Čápor	0,90	1						-	0,40 kg			
Ujľak	1	1/1,10						30-50 q	40-60 q			
Veľký Cetín	----	1/---						----	0,50 kg			
Zbehy	----	1						Nepre- dáva sa	40-60 q			
Radošiná	----	1,30						----	30 q			

Tab. 6. Vývoj cien komodít (mlieko, zemiaky, uhlie) za február 1939. (Zdroj: autori)

Obec	Živý dobytok/ cena za kilo živej váhy			Mäso za 1 kg			Slanina	Sadlo	Masť	Chlieb 1 kg	Pečivo
	Hovädzie	Telacie	Bravčové	Hovädzie	Telacie	Bravčové					
Lapáské Ďarmoty	3-4,60	4-6	7-8,50	10		11				--	--
Cabaj- Čápor	4-6	4-5	6-8	8-12						--	--
Ujľak	5-8	5-6	5,50-7	10	14	10	12-14	13	13	2	0,20- 48 gr
Ašakert	4-4,25	5-5,50	7	10	--	--	16	--	13	--	--
Dolnie Lefantovce	3-4	4-5	5-7	10-12	11-12	11-12	11-14	12	13	1,70	0,25 (52 gr.)
Urmín	4,50-6	6-7	7-9	10	12	10-12	12-14	13-15	13-15	2,20 (biely chlieb)	0,20 (40 gr.)
Pogranice	3,25- 4,75	5-5,50	8-9	8							
Zbehy	3-5	5-6	5-6	9-10		11-12				1,80	0,20 (45 gr.)
Radošiná	3-4,50	6-7	5-7	8-9	12-13	11-12	12-16	14	13	2 (polo- biely)	0,20 (45 gr.)
Veľké Ripňany	3,50-5	5-6,50	5-7,80	10-11	10-12	9-11	14-15	15	15	2,30 (biely)	0,20 (40 gr.)
Dolnie Lefantovce											

Tab. 7. Vývoj cien komodít mäsových a pekárenských výrobkov za marec 1939. (Zdroj: autori)

Obec	Mlieko		Odstredené mlieko	Pasterizované mlieko				Zemiaky		Uhlie za 10 q		
	Vo veľkom U dorábateľa (liter)	V malom U dorábateľa/ u obchodníka						V malom	Vo veľkom	V malom	V lahvách vo veľkom	V lahvách v malom
Pogranice		1							65 q			
Jagersek	----	1/1						30 q	40 q			
Lapáškse Ďarmoty	1	1,20						35 (?)	45			
Dolnie Lefantovce	0,90- 0,95	1-1,10/---						30-40 (?)	35-45 (?)			
Nitra	1,20	1,30/1,40	0,50	1,30	1,50	1,70	1,90	50 q (fabric- ké) / 70 q (jedlé žlté) / nie sú (rohľíky)	55 / 80 hal. za kg / nie sú (rohľí- ky)	36	24	35
Ivánka pri Nitre	0,80	1 (u ob- chodníka sa nepredá- valo)						30-35 q	40-45 q			
Urmín	1	1 (u ob- chodníka sa nepredá- valo)						0,40	0,45			
Ašakert	0,80	0,80-1 / (u obchodníka sa nepredá- valo)						Nepre- dáva sa	Nepre- dávalo sa			
Veľké Ripňany	1	1/1,20						35 q	40 q			
Cabaj-Čápor	0,90	1						-	0,40 kg			
Zbehy	----	1						Nepre- dáva sa	Nepre- dávalo sa			
Radošiná	-----	1,30						-----	30 q			

Tab. 8. Vývoj cien komodít (mlieko, zemiaky, uhlie) za marec 1939. (Zdroj: autori)

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívy:

Štátny archív v Nitre – pracovisko Ivanka pri Nitre, fondy: Mestský úrad v Nitre; Okresný úrad v Nitre; Archívny fond č. 4 – Arch. Alfred Tomaschek; Štátny policajný úrad v Nitre.
Národný archív v Praze, fond: Státní akce stěhovací.

Publikované pramene:

HALLON, Ľudovít – MIČKO, Peter – SCHVARC, Michal. Pracovali v Tretej ríši. Štúdie a dokumenty k náboru a nasadeniu pracovných síl zo Slovenska v nacistickom Nemecku v rokoch 1938-1945. Bratislava: VEDA, 2015, 466 s.

Dobová tlač:

Národná stráž (od 20. novembra 1938 premenovaná na Nitrianska stráž)
Svornosť

Monografie a zborníky ako celok:

- ARPÁŠ, Róbert. Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSĽS o autonómiu Slovenska. Bratislava: Veda, 2011.
- BYSTRICKÝ, Valerián. Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Bratislava: Prodama, 2008.
- FOJTÍK, Juraj (ed.) Nitra. Bratislava: Obzor, 1977.
- FUSEK, Gabriel - ZEMENE, Marián. Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť. Nitra: Mesto Nitra, 1998.
- GERGELYI, Otmar. Nitra. Bratislava: Šport, 1969.
- KAMENEC, Ivan. Po stopách tragédie. Bratislava: Archa, 1991.
- KÁRNÍK, Zdeněk. České země v éře první republiky. O přežití a o život (1936 – 1938). Praha: Libri, 2018.
- LANG, Tomáš. Zbavení práva – majetku – života. Židia na arbitrážnom území juhozápadného Slovenska 1938 – 1947. Nové Zámky: Finecom, s. r. o., 2018.
- MIČKO, Peter. Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938 – 1945. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2010.
- MIČKO, Peter. Hospodárska politika Slovenského štátu. Druhé doplnené a rozšírené vydanie. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014.
- MIČKO, Peter. Hospodárska situácia Slovenska v rokoch 1918 – 1945. Banská Bystrica: Belianum, 2013.
- MITÁČ, Ján. Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938-1945. Zborník z vedeckej konferencie Šurany 22. – 23. marca 2011. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011.
- SABOL, Miroslav. Dejiny dopravy na Slovensku 1938 – 1948 (1950): (jej hranice a limity). Bratislava: VEDA, 2015.
- TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940. Brno: Tribun EU, 2012.
- TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938-1945. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z. v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2016.
- ZUBÁČKA, Ida. Nitra za prvej Československej republiky. Nitra: FHV UKF, 1997.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- ČAPLOVIČ, Miloslav. Československá armáda a Slovensko v rokoch 1918 – 1939. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). Slovensko v Československu (1918 – 1939). Bratislava: VEDA, 2004, s. 270-271.
- GAREK, Martin. Židia na území inkorporovanej Oravy v rokoch 1939 – 1945. In Pamäť národa, 2018, roč. 14, č. 1, s. 15-32.

- HALLON, Ľudovít. Zmeny orientácie hospodárskej politiky na Slovensku 1938 – 1939 a vznik Slovenského štátu. In MIČKO, Peter – HALLON, Ľudovít et al. Lesk a tiene hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939 – 1941. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku a UMB v Banskej Bystrici, 2015, s. 36-56.
- HALLON, Ľudovít – SCHVARC, Michal. Slovensko v plánoch expanzie nemeckého kapitálu do ropného priemyslu juhovýchodnej Európy po roku 1938. In KOVÁČ, Dušan et al. Slovenské dejiny v dejinách Európy: vybrané kapitoly. Bratislava. VEDA, 2015, s. 155-195.
- HALLON, Ľudovít. Výroba, predaj a konzumácia liehovín na Slovensku 1918 – 1938. In Němci v českých zemích/Die Deutschen in den Böhmischen Ländern. Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách/Mitteilungen der Gesellschaft für die Geschichte der Deutschen in Böhmen, 2013, roč. 7, s. 65-76.
- HALLON, Ľudovít. Zápas o vodné cesty (penikanie vplyvu Nemecka do vodnej dopravy a vodného hospodárstva na Slovensku v poslednom období existencie ČSR 1938 – 1939). In Quaestiones rerum naturalium / Krajina a životné prostredie Slovenska od začiatku intenzívneho využívania človekom, 2015, roč. 2, Supplement, s. 283-309.
- HETÉNYI, Martin. Podmienky života obyvateľstva slovensko-maďarského pohraničia In MITÁČ, Ján (ed.). Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 9-23.
- KÖNÖZSYOVÁ, Lucia. Židovská komunita v Nitre v období autonómie Slovenska. In Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku. Bratislava: Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 2000, s. 49-79.
- KÖNÖZSYOVÁ, Lucia. Príprava na arizačný proces vo forme nariadení o vládnych dôverníkoch v podnikoch ako prejav hospodárskeho antisemitizmu. In NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). Studia historica Nitriensia 11. Nitra: UKF v Nitre, 2003, s. 165-182.
- KOREC, Pavol – POPJAKOVÁ, Dagmar. Priemysel v Nitre od parného mlynu Arpád, cez Plastiku n. p., k Jaguar Land Rover Slovakia. In Acta geographica Universitatis Comenianae, 2019, roč. 63, č. 1, s. 111-112.
- MACKO, Martin. Pôžička hospodárskej obrody Slovenska ako prostriedok prorežimnej mobilizácie obyvateľstva. In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.). Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta; Universum, 2007, s. 55-56.
- MIČEV, Stanislav. Mníchov a jeho dôsledky. Politická situácia v Československu v lete a na jeseň 1938. In UHRIN, Marian (ed.). Slovensko 1938. Československo v zovretí mocností. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2019, s. 117-124.
- MIČKO, Peter. Hospodárstvo Slovenskej krajiny na prelome rokov 1938/1939 s dôrazom na organizáciu ministerstva hospodárstva Slovenskej krajiny. In České, slovenské a československé dejiny 20. stololetí. Hradec Králové: FF UHK, 2008, s. 237-255.
- MIČKO, Peter. Situácia slovenského priemyslu 1938 – 1941. In MIČKO, Peter – HALLON, Ľudovít a Lesk a tiene hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939 – 1941. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku a UMB v Banskej Bystrici, 2015, s. 142-147.
- MIČKO, Peter. Zmeny v organizácii a riadení hospodárskych a finančných rezortov na Slovensku v období druhej Č-SR. In MIČKO, Peter – HALLON, Ľudovít et al. Lesk a tiene hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939 – 1941. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku a UMB v Banskej Bystrici, 2015, s. 17-35.
- MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Vyhlásenie autonómie v októbri 1938 a prejavy protičeských a antisemitských nálad v regiónoch na príklade mesta Nitra a okolia. In UHRIN, Marian (ed.). Slovensko 1938: Československo v zovretí mocností, zborník z medzinárodnej konferencie, 3. a 4. októbra 2018 v Banskej Bystrici. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici, 2019, s. 125-140.
- MIKULÁŠOVÁ, Alena – PALÁRIK, Miroslav. Zásahy do vydavateľskej praxe v období autonómie 1938/1939 na príklade nitrianskeho regiónu. In SYRNÝ, Marek (ed.). 1939 - rok zlomu: Slovensko a Európa na začiatku 2. svetovej vojny. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej v Banskej Bystrici v dňoch 23. - 25. apríla 2019. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici v spolupráci s Historickým ústavom AV ČR, v. v. i. Praha, 2019, s. 434-446.

- SABOL, Miroslav. Dopad Viedenskej arbitráže na poľnohospodárstvo, priemysel a infraštruktúru na južnom Slovensku. In MITÁČ, Ján (ed.). Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 - 1945. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 218.
- SABOL, Miroslav. Otázky zásobovania a výživy slovenských robotníkov a roľníkov v rokoch 1938 - 1948. In HLAVAČKA, Milan - CIBULKA, Pavel et al. Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén. Ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení. Praha: Historický ústav, 2013, s. 543-560.
- SABOL, Miroslav. Doprava na Slovensku 1938 - 1944. In FIAMOVÁ, Martina et al. Slovenský štát 1939 - 1945 - predstavy a realita. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 225-238.
- SABOL, Miroslav. Slovenské liehovary a likérky v rokoch 1938 - 1948. In Němci v českých zemích/ Die Deutschen in den Böhmischen Ländern. Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách/ Mitteilungen der Gesellschaft für die Geschichte der Deutschen in Böhmen. 2013, roč. 7, s. 77-84.
- SABOL, Miroslav. Špecifika železničnej a cestnej dopravy na Slovensku v rokoch 1938 - 1945. In MIČKO, Peter - ŠMIGEL, Michal - SYRNÝ, Marek (eds.). V turbulentnom tridsaťročí: kapitoly z dejín Slovenska v rokoch 1918 - 1948: venované 70. narodeninám prof. PhDr. Karola Fremala, CSc. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 267-277.
- VRÁBEL, Ferdinand. Prípravy na evakuáciu územia južného Slovenska v októbri 1938. In UHRIN, Marian (ed.). Slovensko 1938. Československo v zovretí mocností. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2019, s. 225-242.

Legislatíva:

- Vládní nařízení 265 ze dne 4. listopadu 1938 o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výdělečném podnikání. In Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1938. Částka 90. Vydáno dne 4. listopadu 1938.
- Vládné nariadenie č. 145/1939 Sl. z. o vylúčení židov z práv na verejné lekárne a o usmernení počtu zamestnancov v lekárnach z dňa 26. júna 1939. In Slovenský zákonník, r. 1939, č. 145.
- Zákon č. 131/1936 o obraně státu, ze dne 13. května 1936. In Sbíрка zákonu a nařízení státu československého. Částka 35.
- Zákon č. 259/1924 zo dňa 10. októbri 1924. Živnostenský zákon pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi. In Sbíрка zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1924. Částka 125. Vydáno dne 1. prosince 1924.

Nepublikované práce:

- FLORIÁNOVÁ, Veronika. Nábytek Osolsobě. Proměna nábytkové tvorby v období 1860 - 1940. Magisterská diplomová práce, Brno: Masarykova univerzita v Brne, 2014, 149 s.
- GALIBERT, Lucia. Tzv. riešenie židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1938 - 1945. Modelové mesto - Nitra. Dizertačná práca. Nitra: UKF v Nitre, 2009, 259 s.

Internetové zdroje:

- BYSTRICKÝ, Valerián. K niektorým politicko-spoločenským otázkam vývoja Slovenska v rokoch 1935 - 1938. In Forum Historiae, 2010, roč. 4, č. 1, s. 2. Dostupné na internete: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/11520/bystricky.pdf>
- REIFF, Igor. Sto rokov priemyselnej ťažby uhlia v Handlovej. Handlová: Rada Handlovského banického spolku, 2009, s. 5-9. Online. Dostupné na internete: http://www.handlova.eu/download_file_f.php?id=67407.

Počet slov: 22 040

Počet znakov vrátane medzier: 149 699

Recenzenti:

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

doc. PhDr. Martin Hetényi, PhD.